

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΓΕΓΟΝΟΤΩΝ ΤΟΥ ΒΙΟΥ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΑΥΛΟΥ

Β'

*Ἀπὸ τῆς Ἀποστολικῆς Συνόδου
μέχρι τῆς τελευταίας ἀνόδου αὐτοῦ εἰς Ἱεροσόλυμα.*

Υ Π Ο

ΧΡΗΣΤΟΥ ΣΠ. ΒΟΥΛΓΑΡΗ

S.T.M., Th.M., Δρ. Θ.

Ἐντετ. Ὑφηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

1. Η ΔΕΥΤΕΡΑ ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΕΙΑ

α'. Χρόνος ἐνάρξεως αὐτῆς.

Συμφώνως πρὸς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Λουκᾶ (Πρ. 15,30 ἐέ.), μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν αὐτῶν εἰς Ἀντιόχειαν ἐξ Ἱεροσολύμων, ἔνθα μετέσχον τῆς Ἀποστολικῆς Συνόδου, κατὰ τὸ τέλος τοῦ 48 μ.Χ.¹, καὶ τὴν κοινοποίησιν τῶν ἀποφάσεων ταύτης «τοῖς κατὰ τὴν Ἀντιόχειαν καὶ Συρίαν καὶ Κιλικίαν ἀδελφοῖς τοῖς ἐξ ἔθνῶν» (Πρ. 15,23), οἱ Παῦλος καὶ Βαρνάβας «διέτριβον ἐν Ἀντιοχείᾳ διδάσκοντες καὶ εὐαγγελιζόμενοι μετὰ καὶ ἐτέρων πολλῶν τὸν λόγον τοῦ κυρίου» (Πρ. 15,35). Εἰς τὴν συνέχειαν τῆς διηγήσεως, ὁ Λουκᾶς ἀναφέρει, ὅτι «μετὰ δέ τινος ἡμέρας εἶπεν πρὸς Βαρναβᾶν Παῦλος, Ἐπιστρέψαντες δὴ ἐπισκεψώμεθα τοὺς ἀδελφούς κατὰ πόλιν πᾶσαν ἐν αἷς κατηγγείλαμεν τὸν λόγον τοῦ κυρίου, πῶς ἔχουσιν» (Πρ. 15,36). Ἡ πρότασις αὕτη τοῦ Παύλου ἀπετέλεσε τὴν ἀφετηρίαν διὰ τὴν δευτέραν ἀποστολικὴν αὐτοῦ περιόδειαν ἀνά περιοχὰς τινὰς τῆς Μ. Ἀσίας, τὴν Μακεδονίαν καὶ Ἀχαΐαν μέχρι Κορίνθου, ἣν καὶ ἐπραγματοποίησε τῇ βοήθειᾳ ἐτέρων συνεργατῶν αὐτοῦ, τοῦ Σίλα καὶ τοῦ Τιμοθέου, τοῦ Βαρνάβα διαφωνήσαντος πρὸς αὐτόν, λόγῳ τῆς ἀρνήσεως τοῦ Παύλου νὰ παραλάβωσι καὶ τὸν Μᾶρκον καὶ τελικῶς ἐκπλεύσαντος εἰς Κύπρον μετὰ τοῦ τελευταίου.

Ἀτυχῶς δὲν δυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν ἐπακριβῶς τὸν χρόνον τῆς ἐνάρξεως τῆς δευτέρας ἀποστολικῆς περιόδου τοῦ Παύλου ἐξ Ἀντιοχείας.

1. Ὅρα σχετικῶς Χ. Σ. Β ο ὑ λ γ α ρ η, Χρονολογία τῶν γεγονότων τοῦ βίου τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, Α'. Ἀπὸ τῆς μεταστροφῆς αὐτοῦ μέχρι τῆς συγκλήσεως τῆς Ἀποστολικῆς Συνόδου, Ἀθήναι 1980, § 6. [Εἰς τὸ ἐξῆς παρατίθεται ὡς Χρονολογία, Α'.].

Ἡ ἔκφρασις «μετά τινος ἡμέρας», τιθεμένη μετὰ τὰ ἐν στ. 30-35 λεγόμενα περὶ τῆς δραστηριότητος τῶν μελῶν τῆς ἀντιπροσωπείας τῆς Συνόδου καὶ τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ διατριβῆς τῶν Παύλου καὶ Βαρνάβα, περιπλέκει τὰ πράγματα, μὴ ἐπιτρέπουσα τὸν ἀκριβῆ προσδιορισμὸν τοῦ γεγονότος—ἀφετηρίας οὔτε τὴν διάρκειαν τοῦ μεταξὺ τῆς ἐξ Ἱεροσολύμων ἐπιστροφῆς καὶ τῆς ἐνάρξεως τῆς δευτέρας ἀποστολικῆς περιοδείας μεσολαβήσαντος χρόνου. Βεβαίως, ἡ κοινοποίησις τῶν ἀποφάσεων τῆς Συνόδου εἰς τοὺς ἀδελφούς τῶν περιοχῶν Συρίας καὶ Κιλικίας καὶ ἡ ἐν συνεχείᾳ δραστηριότης τοῦ Παύλου καὶ τοῦ Βαρνάβα ἐν Ἀντιοχείᾳ (στ. 35)², πρέπει νὰ ἀπῆτησε χρόνον μερικῶν μηνῶν, διὸ καὶ ἡ ἔκφρασις «μετά τινος ἡμέρας», ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀναφέρεται εἰς χρόνον μετὰ τὴν εἰς Ἀντιόχειαν ἐπιστροφήν τῶν ἀποστόλων ἐκ τῆς ἀνωτέρω περιοδείας, ἀφ' ἑτέρου δὲ πρέπει νὰ ἐκληφθῆ ὡς γενικὴ καὶ ἀκαθόριστος ἡ ἀπλῶς σχῆμα λόγου, ἔχουσα σχετικὴν μόνον σημασίαν. Τοιοῦτοτρόπως καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι, ἐφ' ὅσον ἡ Σύνοδος ἔλαβε χώραν κατὰ τὸ θέρος τοῦ 48 μ.Χ., χρόνος δὲ ὀλίγων μηνῶν ἀπῆτηθῆ διὰ τὴν κοινοποίησιν τῶν ἀποφάσεων ταύτης εἰς τοὺς ἀδελφούς τῶν περιοχῶν Συρίας καὶ Κιλικίας, ἡ ἐναρξίς τῆς δευτέρας ἀποστολικῆς περιοδείας τοῦ Παύλου πρέπει νὰ ἔλαβε χώραν κατὰ τὸ τέλος τοῦ 48 μ.Χ. Τὰ χρονικὰ πλαίσια τῆς περιοδείας ταύτης δύνανται νὰ προσδιορισθῶσιν εὐχερῶς ἐπὶ τῇ βάσει δύο γεγονότων, δι' ὧν προσδιορίζεται ἡ εἰς Κόρινθον ἀφίξις τοῦ Παύλου καὶ ἡ ἐκ ταύτης ἀναχώρησις αὐτοῦ ἀντιστοίχως. Ταῦτα εἶναι ἡ ἐκ Ρώμης ἀπέλασις τῶν αὐτόθι Ἰουδαίων ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Κλαυδίου, ἀφ' ἑνὸς καὶ ἡ ἐνώπιον τοῦ Γαλλίωνος προσαγωγή τοῦ Παύλου ἐν Κορίνθῳ, ἀφ' ἑτέρου, εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ὁποίων καὶ προβαίνομεν.

β'. Ὁ ἐκ Ρώμης διωγμὸς τῶν Ἰουδαίων ἐπὶ Κλαυδίῳ.

Συμφώνως Πρ. 18,2, κατὰ τὴν ἀφίξιν αὐτοῦ εἰς Κόρινθον, ὁ Παῦλος συνήνησέ «τινα Ἰουδαῖον ὀνόματι Ἀκύλαν, Ποντικὸν τῷ γένει, π ρ ο σ φ ἄ τ ω ς ἔ λ η λ υ θ ὅ τ α ἀ π ὸ τ ῆ ς Ἰ τ α λ ί α ς καὶ Πρίσικιλλαν γυναῖκα αὐτοῦ διὰ τὸ διατεταχέναι Κλαυδίῳ χωρίζεσθαι πάντας τοὺς Ἰουδαίους ἀπὸ τῆς Ρώμης». Περὶ διωγμοῦ τῶν ἐν Ρώμῃ Ἰουδαίων ἐπὶ Κλαυδίου ἔχομεν πληροφορίας ἐκ τῶν ρωμαίων ἱστορικῶν τοῦ β' μ.Χ. αἰῶνος Σουετωνίου καὶ Δίωνος Κασσίου, ὡς καὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἱστορικοῦ τοῦ ε' μ.Χ. αἰ. Ὁροσίου τοῦ ἐκ Braga τῆς Β. Πορτογαλίας. Ἡ πληροφορία τοῦ Δίωνος Κασσίου ἀναφέρεται εἰς διάταγμα τοῦ Κλαυδίου, κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς βασιλείας αὐτοῦ τῷ 41 μ.Χ., περὶ ἐπιβολῆς περιορισμῶν εἰς τὰς λατρευτικὰς συνάξεις τῶν ἐν

2. Ἀκόμη καὶ περὶ τῶν Ἰουδαίων καὶ Σίλων ἀναφέρεται ὅτι «ποιοῦσιν ἡσυχῶν χρόνον ἀπελύθησαν μετ' εἰρήνης ἀπὸ τῶν ἀδελφῶν πρὸς τοὺς ἀποστειλαντας αὐτούς» (Πρ. 15,33).

Ρώμῃ Ἰουδαίων καὶ οὐχὶ περὶ ἀπελάσεως αὐτῶν ἐκ τῆς πόλεως. Οὗτος, ἐκθέτων διὰ παραδειγμάτων τὴν μετριοπάθειαν τοῦ αὐτοκράτορος, ἐπιλέγει· «τούς τε Ἰουδαίους, πλεονάσαντας αὔθις, ὥστε χαλεπῶς ἂν ἄνευ ταραχῆς, ὑπὸ τοῦ δ'χλου σφῶν, τῆς πόλεως εἰρχθῆναι, οὐκ ἐξήλασε μὲν, τῷ δὲ δὴ πατρίῳ νόμῳ βίῳ χρωμένους ἐκέλευσε μὴ συναθροίζεσθαι, τὰς τε ἑταιρείας ἐπαναχθείσας ὑπὸ τοῦ Γαίου διέλυσε»³. Διὰ τῆς ἐκφράσεως «πλεονάσαντας αὔθις» ὁ Δίων ἐννοεῖ προφανῶς τὴν κατὰ τὸ 19 μ.Χ. ἐκδιώξιν αὐτῶν ἐκ Ρώμης ὑπὸ τοῦ Τιβερίου ἐξ ἀφορμῆς σκανδάλου τινός, καθ' ὃ τέσσαρες Ἰουδαῖοι, πείσαντες πλουσίαν τινὰ προσήλυτον, ὀνόματι Φουλβίαν, νὰ πραγματοποιήσῃ σημαντικὴν τινα προσφορὰν διὰ τὸν ναὸν τῶν Ἱεροσολύμων, ἐκαρπώθησαν ταύτην οἱ ἴδιοι⁴. Οὐχ ἤττον, τοῦ χρόνου προϊόντος, τὸ διάταγμα ἐκεῖνο τοῦ Τιβερίου ἠτόνησεν, ἰδίᾳ μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Σηϊανοῦ τῷ 31 μ.Χ., ὅποτε ὁ Ἰουδαϊκὴ κοινότης τῆς Ρώμης ἐπληθύνθη καὶ πάλιν.

Ἀντιθέτως, ἡ πληροφορία τοῦ Σουετωνίου ὁμιλεῖ περὶ ἀπελάσεως τῶν Ἰουδαίων ὑπὸ τοῦ Κλαυδίου, ἀλλὰ δὲν προσδιορίζει τὸν χρόνον τῆς ἐνεργείας ταύτης λέγουσα, ὅτι «ἐπειδὴ οἱ Ἰουδαῖοι προεκάλουν συνεχῶς ταραχάς, τῇ ὑποκινήσει τοῦ Χριστοῦ, (ὁ Κλαύδιος) ἀπεμάκρυνεν αὐτούς ἐκ Ρώμης»⁵. Ἡ μνεῖα τοῦ «Χριστοῦ» ἐνταῦθα (τὸ ὄνομα «Χριστός» ἐχρησιμοποιοῖτο εὐρέως ἐπὶ δούλων), ἐν συνδυασμῷ πρὸς τοὺς Ἰουδαίους δηλοῖ, ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Κλαυδίου ὁ Χριστιανισμὸς δὲν διεκρίνετο τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Πλὴν ὅμως, γράφων ὁ Σουετώνιος περὶ τὸ 120 μ.Χ. ἐγνώριζεν, ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς εἶχεν ἰδρυθῆ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ, τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου συνέχεε πρὸς τὸ εἰς δούλους διδόμενον, ὃν καὶ ἐθεώρει ὡς παρόντα ἐν Ρώμῃ καὶ ὑποκινούντα τὰς μεταξὺ τῶν Ἰουδαίων ταραχάς⁶.

Αἱ δύο ἀνωτέρω πληροφορίες, τοῦ Δίωνος Κασσίου καὶ τοῦ Σουετω-

3. Ὅρα Ρωμαϊκῶν Ἱστοριῶν τὰ σφζόμενα, LX, 6.

4. Ὅρα Ἰωσήπου, Ἰουδ. Ἀρχ. XVIII, 3,5. Τακίτου, Annales II, 85,5. Σουετωνίου, Tiberius, XXXVI. Πρβλ. E. T. Merrill, «The Expulsion of Jews from Rome under Tiberius», ἐν Classical Philology 14 (1919) 365-372.

5. Ὅρα Divus Claudius, XXV, 4. «Iudaeos impulsore Chresto assidue tumultuantis Roma expulit». Πρβλ. H. J. Léon, The Jews of Ancient Rome, Philadelphia 1960, σ. 23 ἐέ. E. Bammel, «Judenverfolgung und Naherwartung, zur Eschatologie des I Th.», ἐν Zeitschrift für Theologie und Kirche 56 (1959) 294-315. F. F. Bruce, «Christianity under Claudius», ἐν Bulletin for the John Ryland's Library 44 (1962) 309-326.

6. Πρβλ. σχετικῶς ἐπὶ τοῦ θέματος E. M. Smallwood, The Jews under Roman Rule, Leiden 1976, σ. 211 ἐέ. R. O. Hoerber, «The Decree of Claudius in Acts 18:2», ἐν Concordia Theological Monthly 31 (1960) 690 ἐ. V. M. Scramuzza, The Emperor Claudius, Cambridge 1940, σ. 151. M. Borg, «A New Context for Romans 13», ἐν New Testament Studies 19 (1972-73) 212 ἐ. Γενικῶς πιστεύεται, ὅτι ὁ «Χριστός» ἐν προκειμένῳ εἶναι ὁ Ἰησοῦς Χριστός.

νίου, ἐπροβλημάτισαν τούς ἐρευνητάς εἰς σημεῖον, ὥστε πολλοὶ διηρωτήθησαν μήπως ἀμφοτέραι ἀναφέρονται εἰς τὸ αὐτὸ διάταγμα τοῦ Κλαυδίου, ὅπερ ὁ Δίων Κάσσιος προεχρονολόγησε τοῦ Σουετωνίου, ὅστις καίτοι δὲν χρονολογεῖ τοῦτο, ἐν τούτοις ἐκ τῶν συμφραζομένων καθίσταται ἐμφανές, ὅτι τοποθετεῖ τοῦτο εἰς μεταγενέστερον χρόνον τῆς βασιλείας τοῦ αὐτοκράτορος⁷. Ἡ δυσπιστία αὕτη ἔναντι τῆς πληροφορίας τοῦ Δίωνα Κασσίου, ὅστις ὡς εἶδομεν τοποθετεῖ τούς περιορισμούς ἐπὶ τῶν Ἰουδαίων κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Κλαυδίου τῷ 41 μ.Χ., ἐνισχύθη καὶ ἐκ τῆς κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἐπιδειχθείσης φιλοϊουδαϊκῆς πολιτικῆς τοῦ αὐτοκράτορος, ὡς καὶ ἐκ τῶν στενῶν φιλικῶν αὐτοῦ δεσμῶν μετὰ τοῦ Ἡρόδου Ἀγρίππα Α', ὅστις εὐρισκόμενος ἐν Ρώμῃ κατὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ προκατόχου τοῦ Κλαυδίου Γαίου Καλλιγούλα τὸν Ἰανουάριον τοῦ 41 μ.Χ., παρώθησε τὸν Κλαύδιον ν' ἀποδεχθῇ τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα. Οὕτως, ἀμα τῇ ἀναρρήσει αὐτοῦ εἰς τὸν θρόνον ὁ Κλαύδιος ἐξέδωκε δύο διατάγματα. Διὰ τοῦ ἐνὸς διατάσσοντο οἱ ἔθνη καὶ οἱ Ἰουδαῖοι κάτοικοι τῆς Ἀλεξανδρείας ν' ἀπόσχῃσι περαιτέρω διενέξωσιν καὶ συγκρούσεσιν καὶ ἐπεβεβαιούντο τὰ πατροπαράδοτα προνόμια τῶν Ἰουδαίων τῆς πόλεως⁸. Διὰ τοῦ ἑτέρου, ἐν ᾧ ρητῶς ἀναφέρεται ὅτι ἐξεδόθη τῇ παρακλήσει τοῦ Ἀγρίππα Α' καὶ τῶν σὺν αὐτῷ, τὰ προνόμια ταῦτα παρεχωροῦντο «καὶ τοῖς ἐν πάσῃ τῇ ὑπὸ Ῥωμαίοις ἡγεμονίᾳ Ἰουδαίοις»⁹.

Ἄλλ' ἡ τοιαύτη φιλο-ϊουδαϊκὴ πολιτικὴ τοῦ Κλαυδίου δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐμποδίσῃ αὐτόν, ὅπως μεριμνήσῃ διὰ τὴν τάξιν καὶ τὴν ἀσφάλειαν τῶν κατοίκων τῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἰδίᾳ τῆς πρωτευούσης. Ἐξ ἄλλου, ἐκ τοῦ Ἰωσήπου μαθάνομεν, ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι προεκάλουν συνεχεῖς ταραχὰς ἢ καὶ στάσεις εἰς πάντα τὰ διαμερίσματα τῆς αὐτοκρατορίας, τοῦθ' ὅπερ δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀφήσῃ ἀδιάφορον τὴν ρωμαϊκὴν διοίκησιν. Ὑπὸ τὸ πρῆσμα τοῦτο ἐξεταζομένη, ἡ πληροφορία τοῦ Δίωνα Κασσίου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τεθῇ ἐν ἀμφιβόλῳ¹⁰. Ἄλλως τε ἡ ἐν λόγῳ πληροφορία δὲν ὀμιλεῖ περὶ ἀπελάσεως τῶν Ἰουδαίων τῆς Ρώμης ἀλλὰ περὶ περιορισμῶν εἰς τὰς συνάξεις αὐτῶν, οἱ ὁποῖοι προφανῶς κατέστησαν ἀναγκαῖοι ἐξ ἀφορμῆς ταραχῶν τινῶν ἐκ μέρους αὐτῶν.

7. Περὶ τῆς πρὸ τοῦ 1931 βιβλιογραφίας ἐπὶ τοῦ θέματος, βλ. W. S e s t o n, «L' Empereur Claude et les Chrétiens», ἐν Revue de l'histoire des Philosophie Religieuse 11 (1931) 275-304. Περὶ τῆς μεταγενεστέρως βλ. G. O g g, The Chronology of the Life of Paul, London 1968, σ. 99-103. S. B e n k o, «The Edict of Claudius of A.D. 49 and the instigator Chrestus», ἐν Theologische Zeitschrift 25 (1969) 406-418. A. M o m i g l i a n o, Claudius. The Emperor and his Achievement, Oxford 1934, σ. 20 ἐξ. H. J a n n e, «Impulsore Chresto», ἐν Annuaire de l'Institut de Philologie et d' Histoire orientales et Slaves 2 (1934-35) 531-535 καὶ 4 (1936) 275-293. R. J e w e t t, A Chronology of Paul's Life, Philadelphia 1979, σ. 26 ἐξ., κλπ.

8. Τὸ διάταγμα τοῦτο παρατίθεται ὑπὸ τοῦ Ἰωσήπου, Ἰουδ. Ἀρχ. XIX, 5,2.

9. Ὅρα Ἰωσήπου, Ἰουδ. Ἀρχ. XIX, 5,3.

10. Πρβλ. A. M o m i g l i a n o, μν. ἔργ. σ. 30 ἐξ.

Ἐπειδὴ ὅμως τὸ μέτρον τοῦτο δὲν ἀπέδωκε τὰ προσδοκώμενα αποτελέσματα, ἢ στάσις τοῦ αὐτοκράτορος ἔναντι αὐτῶν κατέστη ἀργότερον σκληρά, φθάσασα μέχρι καὶ τοῦ μέτρου τῆς ἀπελάσεως αὐτῶν ἐκ τῆς πόλεως. Οὕτω λοιπὸν αἱ πληροφορίες τοῦ Δίωνος Κασσίου καὶ τοῦ Σουετωνίου ἀναφέρονται εἰς δύο διάφορα περιστατικά, πολλῶ μᾶλλον καθόσον, ἢ μὲν πρώτη ὁμιλεῖ περὶ ἐπιβολῆς περιορισμῶν εἰς τὰς συνάξεις τῶν ἐν Ρώμῃ Ἰουδαίων, ἢ δὲ δευτέρα περὶ ἀπελάσεως αὐτῶν ἐκ τῆς πόλεως, ἐν μεταγενεστέρῳ χρόνῳ.

Ἀτυχῶς ὁ Σουετώνιος δὲν προσδιορίζει τὸν χρόνον τοῦ δευτέρου τοῦτου περιστατικοῦ. Οὐχ ἤττον, τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔλαβε χώραν πρὸ τοῦ 49 μ.Χ. διότι, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Λουκᾶ ἐν Πρ. 18,2, ὅτε ὁ Παῦλος ἀφίχθη εἰς Κόρινθον συνήνητησεν αὐτόθι τὸ ζεῦγος τῶν Ἰουδαίων Ἀκύλα καὶ Πρισκίλλης, οἵτινες εἶχον «προσφάτως» ἀφίχθῃ ἐξ Ἰταλίας «διὰ τὸ διατεταχέναι Κλαύδιον χωρίζεσθαι πάντας τοὺς Ἰουδαίους ἀπὸ τῆς Ρώμης». Ὁ ἀκριβὴς ὅμως χρόνος τοῦ γεγονότος δύναται νὰ προσδιορισθῇ ἐν συνδυασμῶ πρὸς τὸν χρόνον τῆς ἐνώπιον τοῦ Γαλλίωνος προσαγωγῆς τοῦ Παύλου ἐν Κορίνθῳ, ὅστις, ὡς θὰ ἴδωμεν εἰς τὰ ἐπόμενα, συνέπεσε πρὸς τὸ θέρος τοῦ 51 μ.Χ. Ἐὰν δὲ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, ὅτι μέχρι τῆς προσαγωγῆς αὐτοῦ, ὁ Παῦλος εἶχεν ἤδη διανύσει τὸ πλεῖστον τῆς δεκαοκταμήνου παραμονῆς αὐτοῦ ἐν Κορίνθῳ, συνάγεται ὅτι ἡ ἀπέλασις τῶν Ἰουδαίων ἐκ Ρώμης ἔλαβε χώραν τῷ 49 μ.Χ. Πράγματι, εἰς τὸ ἔτος τοῦτο τοποθετεῖ τὸ γεγονός καὶ ὁ Ὀρόσιος, λέγων ὅτι «κατὰ τὸ ἕνατον ἔτος αὐτοῦ, ὁ Κλαύδιος, ὡς ἀναφέρει ὁ Ἰώσηπος, ἐξεδίωξε τοὺς Ἰουδαίους ἐκ τῆς πόλεως»¹¹. Τὸ ἕνατον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Κλαυδίου ἐκτείνεται ἀπὸ τῆς 25ης Ἰανουαρίου 49 μ.Χ. μέχρι τῆς 24ης Ἰανουαρίου 50 μ.Χ. Βεβαίως, δυσκολίας καὶ προβλήματα ἐδημιούργησεν ἡ ἀναφορὰ τοῦ Ὀροσίου εἰς τὸν Ἰώσηπον, τὰ ὑπάρχοντα ἔργα τοῦ ὁποίου δὲν ἀναφέρουσι τὸ ἀνωτέρω γεγονός¹². Εἶναι ὅμως πιθανόν, ὅτι οὗτος εἶχεν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ ἢ ἀπολεσθὲν ἔργον τοῦ Ἰωσήπου ἢ ἕτερον κείμενον, ἐπίσης ἀπολεσθὲν, μετὰ τῆς πληροφορίας ταύτης. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὁ συνδυασμὸς τοῦ χρόνου τῆς εἰς Κόρινθον ἀφίξεως τοῦ Ἀκύλα καὶ τῆς Πρισκίλλης (καὶ τοῦ Παύλου) πρὸς τὸν χρόνον τῆς ἐνώπιον τοῦ Γαλλίωνος προσαγωγῆς τοῦ Παύλου, ἀναγκάζουσιν ἡμᾶς νὰ δεχθῶμεν ὡς ἀληθῆ τὴν πληροφορίαν τοῦ Ὀροσίου καὶ νὰ

11. "Ora Historiarum VII, 6. Migne PL. 31, 1075. «Anno eiusdem nono expulsos per Claudium urbe Iudaeos Josephus refert». Τὸ ἔργον ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ C. Z a n g e m e i s t e r, ἐν Corpus Scriptorum Christianorum Latinorum, V., 1882, ὡς καὶ ὑπὸ τοῦ J. W. R a y m o n d, Seven Books of History Against the Pagans. The Apology of Paulus Orosius, New York 1936 (κείμενον καὶ ἀγγλικὴ μετάφρασις).

12. Ὁ A. H a r n a c k, Sitzungsberichte der preussischen Akademie der Wissenschaft zu Berlin, 37, 1912, σ. 675 ἐ., μάλιστα, ὑπεστήριξεν, ὅτι ὁ Ὀρόσιος δὲν ἐχρησιμοποίησε τὸν Ἰώσηπον, ἀλλ' ἠρύσθη τὰς πληροφορίας αὐτοῦ ἐκ τινος χρονικοῦ τοῦ Ἱερωνύμου.

τοποθετήσωμεν τὸν χρόνον τῆς ἐκ Ρώμης ἀπελάσεως τῶν Ἰουδαίων ὑπὸ τοῦ Κλαυδίου τῷ 49 μ.Χ., τὸν δὲ χρόνον τῆς εἰς Κόρινθον ἀφίξεως τοῦ Παύλου ὀλίγους μῆνας ἀργότερον, ἦτοι τὰς ἀρχὰς τοῦ 50 μ.Χ.

γ'. Ἡ ἐνώπιον τοῦ Γαλλίωνος προσαγωγή τοῦ Παύλου ἐν Κορίνθῳ.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς εἰς Κόρινθον παραμονῆς τοῦ Παύλου, «Γαλλίωνος ἀνθυπάτου ὄντος τῆς Ἀχαΐας κατεπέστησαν ὁμοθυμαδὸν οἱ Ἰουδαῖοι τῷ Παύλῳ καὶ ἤγαγον αὐτὸν ἐπὶ τὸ βῆμα, λέγοντες ὅτι παρὰ τὸν νόμον ἀναπέθει οὗτος τοὺς ἀνθρώπους σέβεσθαι τὸν Θεὸν» (Πρ. 18,12-17). Εἰς ποῖον συγκεκριμένον χρόνον τῆς ἀνθυπατείας τοῦ Γαλλίωνος ἔλαβε χώραν τὸ γεγονός τοῦτο δὲν ἀναφέρεται ρητῶς ἐν Πράξεσιν. Οὐχ ἤττον, δύο τινὰ ὑποβοηθοῦσιν ἡμᾶς ἐν προκειμένῳ, διὰ τὸν προσδιορισμὸν τούτου. Τὸ πρῶτον εἶναι ἡ ἐν στ. 11 δῆλωσις τοῦ Λουκᾶ, ὅτι ὁ Παῦλος «ἐκάθισεν ἐνιαυτὸν καὶ μῆνας ἐξ διδάσκων ἐν αὐτοῖς τὸν λόγον τοῦ θεοῦ», ὡς καὶ ἡ μετὰ τὸ ἐπεισόδιον ἑτέρα δῆλωσις αὐτοῦ, ὅτι «ὁ Παῦλος ἔτι πρὸς μεῖνας ἡμέρας ἰκανὰς τοῖς ἀδελφοῖς ἀποταξάμενος ἐξέπλει εἰς τὴν Συρίαν» (18,18). Δι' αὐτῶν ἀγόμεθα εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ ἐνώπιον τοῦ Γαλλίωνος προσαγωγή τοῦ Παύλου ἔλαβε χώραν περὶ τὸ τέλος τῆς ἐν Κορίνθῳ παραμονῆς αὐτοῦ¹³. Τὸ δεύτερον στοιχεῖον εἶναι, ὅτι ἐὰν ὁ Γαλλίων εἶχεν ἀφιχθῆ εἰς Κόρινθον πρὸ τῆς ἐν αὐτῇ δεκαοκταμήνου παραμονῆς τοῦ Παύλου, οἱ Ἰουδαῖοι θὰ εἶχον ἐπιχειρήσει τοῦτο ἐνωρίτερον. «Ὅτι δὲ ἔπραξαν τοῦτο κατὰ τὸ τέλος τῆς παραμονῆς αὐτοῦ δηλοῖ, ὅτι κατὰ τὸν χρόνον τούτον εἶχεν ἀφιχθῆ εἰς Κόρινθον ὁ Γαλλίων¹⁴. Οὕτω λοιπὸν καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ Παῦλος προσήχθη ἐνώπιον τοῦ Γαλλίωνος ἅμα τῇ ἀφίξει τοῦ ἀνθυπάτου εἰς Κόρινθον¹⁵.

13. Ἐντεῦθεν δὲν δικαιολογεῖται ἡ γνώμη τῶν H. H. W e n d t, Die Apostelgeschichte, Göttingen 1913⁹, σ. 60 καὶ W. L a r f e l d, «Die delphische Gallionschrift und die paulinische Chronologie», ἐν Neue Kirchliche Zeitschrift 34 (1923) 644, καθ' ἣν δὲν ὑπάρχουσι στοιχεῖα ἐν τῇ σχετικῇ διηγήσει τῶν Πράξεων, διὰ τὸν ἀκριβῆ προσδιορισμὸν τοῦ χρόνου τοῦ ἐπεισοδίου.

14. Πρβλ. E. H a e n c h e n, The Acts of the Apostles-A Commentary, Oxford 1971, σ. 67. Ἀντιθέτως δὲν δικαιολογεῖται ἡ ἄποψις τοῦ K. H a a c k e r, «Die Gallio-Episode und die paulinische Chronologie», ἐν Biblische Zeitschrift 16 (1972) 254 ἐέ., καθ' ἣν τὸ ἐπεισόδιον δυνατὸν νὰ ἔλαβε χώραν καθ' οἷονδῆποτε στάδιον τῆς ἀνθυπατείας τοῦ Γαλλίωνος.

15. Πρβλ. K. L a k e, «The Proconsulship of Gallio», ἐν The Beginnings of Christianity, Part I. The Acts of the Apostles, ed. by F. J. Foakes Jackson-K. Lake, London 1933, τ. V., σ. 464 (εἰς τὸ ἐξῆς ὡς Beginnings). J. F i n e g a n, Handbook of Biblical Chronology, Princeton, N. J. 1964, σ. 319. W. R e e s, «Gallio the Proconsul of Achaia (Acts 18, 12-17)», ἐν Scripture. The Quarterly of the Catholic Biblical Association 4 (1949-51) 11-20. B. S h e h w a n k, «Der sogenannte Brief an

Τὰ χρονικά πλαίσια τῆς ἀνθυπατείας τοῦ Γαλλίανος¹⁶ κατέστησαν γνωστά μετὰ τὴν ἐν Δελφοῖς ἀνακάλυψιν ἐπιγραφῆς τινος τοῦ αὐτοκράτορος Κλαυδίου, ἐν ᾗ μνημονεύεται ὁ φίλος αὐτοῦ Λεύκιος Ἰούνιος Γαλλίων, ἀνθύπατος τῆς Ἀχαΐας¹⁷. Ἡ ἐπικρατοῦσα γνώμη συνίσταται εἰς τὸ ὅτι ἡ ἐπιγραφή αὕτη ἐγράφη μετὰ τῶν ἀρχῶν τοῦ 52 μ.Χ. καὶ τῆς 1ης Αὐγούστου τοῦ αὐτοῦ ἔτους¹⁸, ὡς χρόνος δὲ τῆς ὑπὸ τοῦ Γαλλίανος ἀναλήψεως τῶν καθηκόντων αὐτοῦ ἐν Κορίνθῳ προσδιορίζεται ἡ 1η Ἰουλίου τοῦ 51 μ.Χ. Τοῦτο συνάγεται ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ μὲν διάρκεια τοῦ ἀνθυπατικοῦ ἀξιώματος ἦτο ἐτησία, ὁ δὲ χρόνος τῆς ἀναλήψεως τῶν καθηκόντων ὑπὸ τῶν ἀνθυπάτων τῶν συγκλητικῶν ἐπαρχιῶν ἦτο ἡ 1η Ἰουλίου ἐκάστου ἔτους¹⁹.

Συγκεφαλαιοῦντες τ' ἀνωτέρω παρατηροῦμεν, ὅτι ὁ Παῦλος ἤρξατο τῆς δευτέρας ἀποστολικῆς αὐτοῦ περιουσίας κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 49 μ.Χ. ἐξ Ἀντιοχείας, ἐν δέ, περίπου, ἔτος ἀργότερον, ἦτοι ἀρχὰς τοῦ 50 μ.Χ., ἀφίχθη εἰς Κόρινθον, ἐνθα μετὰ δεκαοκτάμηνον παραμονὴν προσήχθη βιαίως ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων ἐνώπιον τοῦ Γαλλίανος, κατ' Ἰούλιον τοῦ 51 μ.Χ.²⁰. Ὁ χρόνος οὗτος

Gallio und die Datierung des 1 Thess.», ἐν *Biblische Zeitschrift* 15 (1971) 265-266, κλπ.

16. Περὶ τῶν προσπαθειῶν προσδιορισμοῦ τῶν χρονικῶν τούτων πλαισίων κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, πρὸ τῆς ἀνακάλυψεως ἐν Δελφοῖς τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ Κλαυδίου, βλ. K. G. Wieseler, *Chronologie des apostolischen Zeitalters*, Göttingen 1848, σ. 119 ἐέ. A. Deissmann, Paul, *A Study in Social and Religious History*, London 1926, σ. 264. W. Rees, ἐνθ' ἀνωτ. 16.

17. Περὶ τῆς ἀνακαλύψεως, τοῦ κειμένου καὶ τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς ἐπιγραφῆς, ὅρα A. Deissmann, μν. ἔργ. 261 ἐξ. K. Lake, ἐν *Beginnings*, V, σ. 460 ἐ.

18. Ὅρα A. Deissmann, μν. ἔργ. σ. 281. K. Lake, ἐν *Beginnings*, V, σ. 460 ἐέ. E. Haenchen, *Acts*, σ. 66. G. Ogg, *Chronology*, σ. 110. J. H. Oliver, «The Epistle of Claudius which mentions the Proconsul Junius Gallio», ἐν *Hesperia* 40 (1971) 239 ἐέ. R. Jewett, *Chronology*, σ. 39.

19. Δίωνος Κασσίου, *Historia*, LVII, 14,5. Πρβλ. T. Mommsen, *Römisches Staatsrecht*, Graz 1952, τ. 2, σ. 256. A. Deissmann, Paul σ. 279. E. Haenchen, μν. ἔργ. J. J. Gunther, *Paul: Messenger and Exile: A Study in the Chronology of his life and Letters*, Valley Forge 1972, σ. 172. E. Groag, *Die römischen Reichsbeamten von Achaia bis auf Diocletian*, Vienna 1939, σ. 32-35, κλπ.

20. Ἐκ τῶν ἡμετέρων, τὰ χρονικά ταῦτα πλαίσια δέχεται ὁ E. Ἀντωνιάδης, Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἐν Ἀθήναις, Ἀθήναι 1920, σ. 22 ἐέ., ἐνῶ ὁ Σ. Χ. Ἀγουρίδης, ἐν μὲν τῷ σχετικῷ λήμματι ἐν τῇ Ὁρθοσκυτικῇ καὶ Ἠθικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ, τ. 10 (1960), στ. 187, δέχεται ὡς χρόνον παραμονῆς τοῦ Παύλου ἐν Κορίνθῳ τὸ 50-51 μ.Χ., ἐν δὲ τῇ Εἰσαγωγῇ εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην, Ἀθήναι 1971, τὸ 51-52 μ.Χ. Ἀντιθέτως, ὁ N. M. Δαμαλάς, Ἐρμηνεῖα εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην, Τόμος Α. Περιέχων τὴν Εἰσαγωγὴν εἰς τὴν ἐρμηνεῖαν ταύτην, Ἐν Ἀθήναις 1876, σ. 350, δέχεται ὅτι ὁ Παῦλος ἀφίχθη εἰς Κόρινθον κατὰ τὰ μέσα τοῦ 52 μ.Χ., προσήχθη ἐνώπιον τοῦ Γαλλίανος τὸ 54 μ.Χ. καὶ ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν κατὰ τὰ μέσα τοῦ αὐτοῦ ἔτους. Ὁ B. Ἀντωνιάδης, Ἐγχειρίδιον

είναι αρκετός διά τήν κάλυψιν τῆς περιοδείας αὐτοῦ ἀνά τήν Μ. Ἀσίαν καί τήν Μακεδονίαν, μέχρις Ἀχαΐας. Μετά τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο, «ἔτι προσμείνας ἡμέρας ἰκανάς τοῖς ἀδελφοῖς»²¹, προφανῶς μετὰ τήν συμπλήρωσιν τοῦ δεκαοκταμήνου, ἦτοι κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 51 μ.Χ., οὗτος κατηυθύνθη δι' Ἐφέσου, Καισαρείας καὶ Ἱεροσολύμων (4ῃ ἀνάβασις) εἰς Ἀντιόχειαν, ληξάσης τοιουτοτρόπως τῆς δευτέρας ἀποστολικῆς αὐτοῦ περιοδείας (Πρ. 18,18-22), κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 52 μ.Χ.

Ἐκ Κορίνθου, κατὰ τήν β' ἀποστολικήν αὐτοῦ περιοδείαν, ὁ Παῦλος ἔγραψεν ἀμφοτέρας τὰς πρὸς Θεσσαλονικεῖς ἐπιστολάς αὐτοῦ. Ὡς πρὸς τὴν Α' πρὸς Θεσσαλονικεῖς εἰδικώτερον παρατηροῦμεν, ὅτι κατὰ τὸ Α' Θεσ. 3,6, οὗτος γράφει εὐθὺς μετὰ τήν ἐκ Θεσσαλονίκης ἐπιστροφὴν τοῦ Τιμοθέου, εἰς ἣν εἶχεν ἀποστείλει αὐτὸν ὅτε εὕρισκετο ἐν Ἀθήναις (3,1 ἐ.). Συμφώνως Πρ. 18,5, οἱ Τιμόθεος καὶ Σίλας συνήντησαν τὸν Παῦλον εἰς Κόρινθον. Ἐπειδὴ δὲ οὗτοι μνημονεύονται μετὰ τοῦ Παύλου ἐν τῷ πρωτοκόλλῳ τῆς ἐπιστολῆς (1,1) ἔπεται, ὅτι αὕτη ἐγράφη ἐκ Κορίνθου, κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐν αὐτῇ παραμονῆς αὐτῶν. Αἱ Πράξεις βεβαίως παραλείπουσι τὴν ἀποστολὴν τοῦ Τιμοθέου ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Θεσσαλονίκην. Κατ' αὐτάς, ὁ Τιμόθεος καὶ ὁ Σίλας παρέμειναν εἰς Βέροϊαν, μετὰ τὴν ἐκεῖθεν ἐσπευσμένην φυγὰς δευσι τοῦ Παύλου, λαβόντες ἐντολήν, ὅπως «ὡς τάχιστα» συναντήσωσιν αὐτὸν εἰς Ἀθήνας (Πρ. 17,14-15). Προφανῶς λοιπὸν τοῦτο ἐγένετο ὑπὸ μόνου τοῦ Τιμοθέου, τοῦ Σίλα παραμείναντος, ἄγνωστον διατί, εἰς Βέροϊαν. Ἐξ Ἀθηνῶν ὅμως ὁ Τιμόθεος ἀπεστάλη εἰς Θεσσαλονίκην, μετὰ τὰς δυσαρέστους εἰδήσεις, ἃς ἐκόμισεν εἰς τὸν Ἀπόστολον, περὶ τῆς Ἐκκλησίας ταύτης (Α' Θεσ. 4,3-8· 13-17. 5,12-15), κατὰ τὴν ἀναχώρησίν του δ' ἐκ ταύτης συνήντηθη μετὰ τοῦ Σίλα, ὅποτε ἀμφοτέροι ἐπέστρεψαν εἰς Κόρινθον, ἔνθα εἶχεν

Εἰσαγωγῆς εἰς τὰς Ἀγίας Γραφάς. Τόμος Β: Εἰσαγωγή εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην, Ἀθήναι 1937, σ. 60, δέχεται ὅτι τὰ ἀνωτέρω γεγονότα ἔλαβον χώραν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 52-54 μ.Χ. Ὁ Β. Χ. Ἰωαννίδης, Εἰσαγωγή εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην, Ἀθήναι 1960, σ. 220 ἐ., δέχεται ὅτι ὁ Παῦλος ἀφίχθη εἰς Κόρινθον τὰ μέσα τοῦ 50 μ.Χ., προσαχθεὶς ἐνώπιον τοῦ Γαλλίωνος τὸ 52 μ.Χ., εὐθὺς μετὰ τὴν ὑπὸ τούτου ἀνάληψιν τῶν καθηκόντων αὐτοῦ. Ὁ Π. Ν. Τρεμπέλας, Ὑπόμνημα εἰς τὰς Ἐπιστολάς τῆς Καινῆς Διαθήκης, τ. Α'. Ἀθήναι 1956², σ. 231-232, δέχεται ὡς ἑναρξιν τῆς β' ἀποστολικῆς περιοδείας τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 49 μ.Χ., τὴν ἀφίξιν τοῦ Παύλου εἰς Κόρινθον τὸ φθινόπωρον τοῦ 50 καὶ τὴν ἀναχώρησιν αὐτοῦ ἐξ αὐτῆς τὴν ἀνοιξιν τοῦ 52 μ.Χ.

21. Ὁρθῶς ὁ J. A. T. Robinson, Redating the New Testament, London 1977, σ. 42, παρατηρεῖ ὅτι αἱ «ἰκαναὶ ἡμέραι» δὲν δύνανται νὰ ὑπολογισθῶσιν εἰς μῆνας, ὡς θέλουσι π.χ. οἱ W. M. Ramsay, St. Paul the Traveller and the Roman Citizen, London 1930, σ. XXXIII ἐ. καὶ F. F. Bruce, New Testament History, New York 1972, σ. 318.

ἀφιχθῆ ὁ Παῦλος ἐν τῷ μεταξὺ. Οὕτως ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἐγράφη ἐκ τῆς πόλεως ταύτης τὰς ἀρχὰς τοῦ 50 μ.Χ.²².

Ὡς πρὸς τὴν Β' πρὸς Θεσσαλονικεῖς ἐξ ἄλλου, παρατηροῦμεν, ὅτι καὶ αὕτη ἐγράφη ἐκ Κορίνθου ὀλίγον μετὰ τὴν συγγραφὴν τῆς Α' πρὸς Θεσσαλονικεῖς, παρόντων καὶ τῶν Σιλουανοῦ καὶ Τιμοθέου (1,1). Ἐνισχυτικὰ τῆς γνησιότητος τῆς ἐπιστολῆς τυγχάνουσι κυρίως ὁ ἰδιόχειρος ἀσπασμὸς τοῦ Παύλου ἐν 3,17 καὶ ἡ μνεῖα τοῦ ναοῦ τῶν Ἱεροσολύμων ἐν 2,4, τοῦθ' ὅπερ δηλοῖ, ὅτι αὕτη ἐγράφη πρὸ τῆς καταστροφῆς αὐτοῦ τῷ 70 μ.Χ. ὑπὸ τοῦ Τίτου²³. Οὕτω δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ παροῦσα ἐπιστολὴ ἐγράφη περὶ τὸ τέλος τοῦ 50 ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 51 μ.Χ.

2. Η ΤΡΙΤΗ ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΕΙΑ

α'. Ἀπὸ Ἀντιοχείας μέχρι πέρατος τῆς τριετοῦς παραμονῆς αὐτοῦ ἐν Ἐφέσῳ.

Ἡ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 52 μ.Χ. τετάρτη ἀνάβασις τοῦ Παύλου εἰς Ἱεροσόλυμα διήρκεσεν ἐπ' ὀλίγας ἡμέρας μόνον (Πρ. 18,22· ἀνάβας καὶ ἀσπασάμενος τὴν ἐκκλησίαν)¹. Ἀντιθέτως, μακροτέρας διαρκείας ἦτο ἡ παραμονὴ τούτου εἰς Ἀντιόχειαν, εἰς ἣν εὐθύς ἀμέσως (κατέβη), ἣν καὶ θά

22. Ἡ θέσις αὕτη γίνεται γενικῶς ἀποδεκτὴ σήμερον, παρὰ τὰς προβαλλομένας ἐλαχίστας ἐπιφυλάξεις. Ὅρα σχετικῶς W. G. K ü m m e l, Introduction to the New Testament, Nashville-New York 1966, σ. 182 ἐέ. E. B e s t, I and II Thessalonians, London 1972, σ. 7-13. J. A. T. R o b i n s o n, Μν. ἔργ. σ. 53.

23. Ὅρα τὰς κατὰ τῆς γνησιότητος τῆς ἐπιστολῆς ἀπόψεις ἐν W. G. K ü m m e l, Μν. ἔργ. σ. 185-190. E. B e s t, Μν. ἔργ. σ. 37-59. A. W i k e n h a u s e r, New Testament Introduction, New York 1963, σ. 368 ἐέ. B. R i g a u x, Les Épitres aux Thessaloniens, Paris 1956, σ. 121-152. W. N e i l, The Epistles of Paul to the Thessalonians, London 1950, σ. XIX-XXVI. B. X. Ἰωαννίδου, Εἰσαγωγή, σ. 302 ἐέ. κλπ.

1. Ὑπενθυμίζομεν, ὅτι κατὰ τὸν J. K n o x καὶ τινες ἄλλους, ἡ ἐν Πρ. 18,22 ἀνάβασις ὀφείλετο εἰς τὴν συμμετοχὴν τοῦ Παύλου εἰς τὰς ἐργασίας τῆς Ἀποστολικῆς Συνόδου. Ὅρα σχετικῶς X. Σ. Β ο ὕ λ γ α ρ η, Χρονολογία, Α'. Ἐξ ἄλλου, ὅτι ἐνταῦθα ὑπονοεῖται ὄντως ἀνάβασις τοῦ Παύλου εἰς Ἱεροσόλυμα, δέχονται οἱ R. B. R a c k h a m, The Acts of the Apostles, London 1906³, σ. 334. E. P r e u s c h e n, Die Apostelgeschichte, Tübingen 1912, σ. 114. W. L. K n o x, St. Paul and the Church of Jerusalem, Camlridge 1925, σ. 289. P. H. M e n o u d, Le Plan des Actes des Apôtres, ἐν New Testament Studies 1 (1954-55) 44-51. G. B. C a i r d, The Apostolic Age, London 1955, σ. 202. F. F. B r u c e, Commentary on the Book of Acts. The English Text with Introduction, Exposition and Notes, Grand Rapids-Michi-

πρέπει να υπολογίσωμεν εις μῆνας, κατὰ τὸ προηγούμενον Πρ. 15,30-35. Ἄλλως τε καὶ ἐνταῦθα ὁ Λουκᾶς χρησιμοποιεῖ τὴν αὐτὴν ἔκφρασιν, ἣν ἐν Πρ. 15,33 ἐχρησιμοποίησε περὶ τῶν συνοδευσάντων τοὺς Βαρνάβαν καὶ Παῦλον ἐξ Ἱεροσολύμων εἰς Ἀντιόχειαν, μετὰ τὴν Σύνοδον, Ἰούδα καὶ Σίλα². Οὕτω λοιπὸν ἡ ἔναρξις τῆς γ' ἀποστολικῆς περιουδεῖας αὐτοῦ θὰ πρέπει νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ θέρους τοῦ 52 μ.Χ.³.

Ἐξ Ἀντιοχείας ὁ Παῦλος κατηυθύνθη εἰς «τὴν Γαλατικὴν χώραν καὶ Φρυγίαν, ἐπιστηρίζων πάντας τοὺς μαθητὰς» (Πρ. 18,23)⁴. Οὗτος δηλαδὴ ἠκολούθησεν ἀντίθετον πορείαν ἐκεῖνης, ἣν εἶχεν ἀκολουθήσει ἐν προκειμένῳ κατὰ τὴν β' ἀποστολικὴν περιουδεῖαν (Πρ. 16,6). Μετὰ τὴν ἐπίσκεψιν τῶν περιοχῶν τούτων, οὗτος κατήνησεν εἰς Ἔφεσον, διελθὼν, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Λουκᾶ, «τὰ ἀνωτερικὰ μέρη» (Πρ. 19,1). Διὰ τῆς ἐκφράσεως ταύτης θὰ πρέπει ἀσφαλῶς νὰ ἐννοήσωμεν τὴν περιοχὴν τῆς Βιθυνίας - Πόντου, τὴν ὁποίαν δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπισκεφθῇ κατὰ τὴν δευτέραν περιουδεῖαν, διότι «οὐκ εἶασεν αὐτοὺς τὸ πνεῦμα Ἰησοῦ» (Πρ. 16,7)⁵. Ἡ μαρτυρία αὕτη τυγ-

gan 1955, σ. 379. H. W. Beyer, Die Apostelgeschichte, Göttingen 1958, σ. 113. H. L. Ramsay, The Place of Galatians in the Career of Paul, Ann Arbor-Michigan 1960, σ. 255-256. G. Stählin, Die Apostelgeschichte, Göttingen 1962, σ. 248, κ.ξ. Ὡς πιθανὴν δέχονται ταύτην οἱ H. H. Wendt, Die Apostelgeschichte, Göttingen 1913, σ. 269. F. J. Foakes - Jackson, The Acts of the Apostles, London 1931, σ. 172. M. Dibelius, Studies in the Acts of the Apostles, London 1956, σ. 197. C. S. C. Williams, A Commentary on the Acts of the Apostles, London 1957, σ. 214. A. W. F. Blunt, The Acts of the Apostles in the Revised Version, Oxford 1923, σ. 221, κ.ξ. Τούναντιον, ἀπορρίπτουσι ταύτην οἱ B. H. Streeter, «The Primitive Text of Acts», ἐν Journal of Theological Studies 34 (1933) 237 καὶ K. Lake-H. J. Cadbury, ἐν The Beginnings of Christianity, IV, σ. 230.

2. Ὅρα ἀνωτέρω 1, ὑποσ. 2.

3. Ἐδραζόμενος ἐπὶ τοῦ Γαλ. 4,13, ὁ G. Ogg, Chronology, σ. 132-134, ἰσχυρίζεται ὅτι καθ' ὅλον τὸ 52 μ.Χ. ὁ Παῦλος ἦτο ἀσθενὴς ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἀναχωρήσας διὰ τὴν τρίτην ἀποστολικὴν αὐτοῦ περιουδεῖαν κατ' Ἰούνιον τοῦ 53 μ.Χ. Ἀλλ' ἡ ἀσθένεια, περὶ ἧς τὸ χωρίον τοῦτο ὁμιλεῖ καὶ ἡ ὁποία παρέτεινε τὴν παραμονὴν τοῦ Παύλου ἐν Γαλατίᾳ, δὲν ἐξεδηλώθη ἐν Ἀντιοχείᾳ οὔτε κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο, ἀλλὰ κατὰ τὴν πρώτην περιουδεῖαν αὐτοῦ ἐν Γαλατίᾳ (Πρ. 16,6), ἣν καὶ ἐκφράζει ὁ χρονικὸς προσδιορισμὸς «τὸ πρότερον».

4. εἶναι χαρακτηριστικόν, ὅτι ἡ Γαλατία καὶ ἡ Φρυγία ἀντιπροσωπεύουσιν ἐνταῦθα δύο διαφόρους περιοχάς, τοῦθ' ὅπερ δηλοῖ, ὅτι διὰ τῆς Γαλατίας δὲν νοεῖται ἡ ρωμαϊκὴ ἐπαρχία τῆς Γαλατίας, εἰς ἣν περιελαμβάνοντο τότε, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, καὶ τὰ ΝΑ τμήματα τῆς τε Φρυγίας καὶ τῆς Πισιδίας, ἀλλ' ἡ περὶ τὴν Ἀγκυραν χώρα τῶν Γαλατῶν (Πρβλ. Εὐσέβειου, Ἐκκλ. Ἰστ. Ε', 16,4. ΒΕΠΕΣ 19, 332), τ.ξ. ἡ βόρειος Γαλατία. Τοῦτο ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἐκ τῆς ἐν Γαλ. 3,1 προσφωνήσεως τῶν παραληπτῶν ὑπὸ τοῦ Παύλου «ὦ ἀνόητοι Γαλάται», δι' ἧς ἀσφαλῶς δηλοῦται ἡ φυλετικὴ καταγωγὴ αὐτῶν. Ὅρα ἐνδελεχῶς M. A. Σιῶτου, Προλεγόμενα εἰς τὸν ἐρμηνείαν τῆς πρὸς Γαλάτας Ἐπιστολῆς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, Ἀθήναι 1972, σ. 67-83.

5. Ἀντιθέτως, οἱ πλεῖστοι τῶν ἐρευνητῶν νοοῦσι διὰ τῆς ἐκφράσεως ταύτης τὰς περιοχὰς τῆς Φρυγίας καὶ Γαλατίας. Πρβλ. π.χ. H. H. Wendt, Die Apostelgeschicht-

χάνει, καθ' ἡμᾶς, ἀποφασιστικῆς σπουδαιότητος διὰ τὸν γεωγραφικὸν προσδιορισμὸν τῆς Γαλατίας, πρὸς τὰς ἐκκλησίας τῆς ὁποίας ἐστάλη ἢ πρὸς Γαλάτας ἐπιστολή. Εἶναι προφανές, ὅτι ἐνταῦθα δὲν πρόκειται περὶ τῆς νοτίου, ἀλλὰ περὶ τῆς βορείου Γαλατίας, τῆς συνορευούσης πρὸς τὰς περιοχὰς τοῦ Πόντου καὶ τῆς Βιθυνίας. Ἡ ἐπίσκεψις αὕτη ἦτο ἡ δευτέρα τοῦ Παύλου ἐν Γαλατίᾳ (Πρβλ. Πρ. 16,6 καὶ Γαλ. 4,13 «πρότερον»), πόσον δὲ διήρκεσεν αὕτη δὲν εἶναι γνωστόν. Ἐὰν ὅμως ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν οἱ λόγοι οἱ ὑπαγορευσαντες ταύτην καὶ οἱ ὁποῖοι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἦσαν ἄσχετοι πρὸς τὴν σοβοῦσαν κρίσιν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς περιοχῆς, ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἐπιδρομῆς τῶν «παρεισάκτων ψευδαδέλφων» (Γαλ. 2,4), θὰ πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι αὕτη διήρκεσεν ἐπὶ μερικὸς μῆνας, μεθ' ὃ ὁ Παῦλος, περιελθὼν καὶ τὴν Φρυγίαν, καὶ δὴ «τὰ ἄνωτερικά», τὰ βόρεια δηλαδὴ ταύτης μέρη, τὰ συνορεύοντα πρὸς τὴν Βιθυνίαν, ἦλθεν εἰς Ἔφεσον περὶ τὸ θέρος τοῦ 53 μ.Χ.

Ἐν Ἐφέσῳ ὁ Παῦλος κατ' ἀρχὰς «ἐπαρρησιάζετο ἐπὶ μῆνας τρεῖς» εἰς τὴν συναγωγὴν καὶ ἐν συνεχείᾳ, μετὰ τὴν ἀντίδρασιν τῶν αὐτόθι Ἰουδαίων, ἐγκατεστάθη εἰς τὴν σχολὴν Τυράννου τινός, ἔνθα καὶ ἐδίδασκε καθημερινῶς ἐπὶ δύο ἔτη (Πρ. 19,8-10), τ.έ. μέχρι τῆς ἀνοιξέως τοῦ 55 μ.Χ. Συμφώνως πρὸς τὴν διήγησιν τῶν Πράξεων πάντοτε, μετ' ὀλίγον χρόνον ὁ Παῦλος ἐξεδήλωσε τὴν πρόθεσιν αὐτοῦ νὰ ἐπισκεφθῇ τὴν Μακεδονίαν καὶ Ἀχαΐαν καὶ ἐκεῖθεν νὰ μεταβῇ εἰς Ἱεροσόλυμα καὶ ἐν συνεχείᾳ εἰς Ρώμην. Ἄγνωστον ὅμως διὰ ποῖον λόγον, οὗτος ἐματαίωσε τὴν ἀναχώρησιν αὐτοῦ καὶ ἀπέστειλεν εἰς Μακεδονίαν τοὺς συνεργάτας αὐτοῦ Τιμόθεον καὶ Ἔραστον, ἐνῶ ὁ ἴδιος «ἐπέσχευ χρόνον εἰς τὴν Ἀσίαν» (Πρ. 19,21-22). Ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἡ ἀναβολὴ τῆς ἀναχώρησεως αὐτοῦ ἐσχετίζετο πρὸς τὰς ἐξελίξεις τῶν ἐν Γαλατίᾳ γεγονότων. Πάντως, ἡ ἀποστολὴ τῶν δύο ὡς ἄνω συνεργατῶν αὐτοῦ εἰς Μακεδονίαν ἐγένετο μετὰ τὴν συμπλήρωσιν διετίας ἐν Ἐφέσῳ (Πρβλ. 19,21· «ὡς δὲ ἐπληρώθη ταῦτα»)⁶, ἦτοι ὅτε οὗτος διήνυε τὸ τρίτον ἔτος τῆς αὐτόθι παραμονῆς αὐτοῦ. Ὀλίγον κατόπιν («κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον», στ. 23), ἐξέσπασαν αἱ εἰς βάρους τοῦ Παύλου ταραχαὶ ἐκ μέρους τῆς συντεχνίας τῶν ἀργυροκόπων (Πρ. 19,23-40), αἵτινες πρέπει νὰ ἔλαβον χώραν περὶ τὸ τέλος τῆς ἐν Ἐφέσῳ παραμονῆς αὐτοῦ, διότι «μετὰ τὸ παύσασθαι τὸν θόρυβον μεταπεμψάμενος ὁ Παῦλος τοὺς μαθητὰς καὶ παρακαλέσας, ἀσπασάμενος

chte, Göttingen 1913, σ. 272. E. Preuschen, Die Apostelgeschichte, Tübingen 1913, σ. 114. A. Loisy, Les Actes des Apôtres, Paris 1920, σ. 717. T. Zahn, Die Apostelgeschichte des Lucas, Leipzig-Erlangen, II, 1921, σ. 672 ἐ. O. Bauernfeind, Die Apostelgeschichte, Leipzig 1939, σ. 227. F. F. Bruce, The Acts of the Apostles, Grand Rapids-Michigan 1960², σ. 353. E. Haenchen, Acts, σ. 552, κλπ.

6. Ἐσφαλμένως ὁ E. Haenchen, μν. ἔργ. σ. 559, 569, συνηπολογίζει εἰς τὴν διετίαν τοῦ 19,10 τοὺς τρεῖς μῆνας τοῦ 19,8 καὶ τὸν χρόνον τοῦ 19,22.

ἐξῆλθεν πορεύεσθαι εἰς Μακεδονίαν» (Πρ. 20,1), ἦτοι κατὰ τὸ θέρος τοῦ 56 μ.Χ., ὅτε καὶ συνεπληρώθη τριετία ἀπὸ τῆς ἐγκαταστάσεως αὐτοῦ ἐν τῇ πόλει, συμφώνως πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ δήλωσιν ἐνώπιον τῶν ἐν Μιλήτῳ συγκεντρωθέντων πρεσβυτέρων τῆς Ἐφέσου (Πρ. 20,31).

Ὡς δύναται τις ν' ἀντιληφθῆ, ἡ ἐν Πράξεισι περιγραφὴ τῆς ἐν Ἐφέσῳ τριετοῦς παραμονῆς τοῦ Παύλου εἶναι ἄκρως συνοπτικὴ, παραλείπουσα σημαντικὰ γεγονότα, περὶ ὧν λαμβάνομεν γνῶσιν ἐκ τῶν ἐπιστολῶν. Τὰ γεγονότα ταῦτα ἐσχετίζοντο πρὸς τὰς κρίσεις, αἵτινες ἐξεδηλώθησαν καὶ ἐκορυφώθησαν κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Γαλατίας καὶ τῆς Κορίνθου καὶ ἐξ αἰτίας τῶν ὁποίων, προφανῶς, ἠναγκάσθη ὁ Παῦλος νὰ παραμείνῃ αὐτόθι ἐπὶ μακρόν, διότι ἐξ Ἐφέσου ἠδύνατο νὰ ἐπικοινωνῇ εὐχερῶς καὶ μετὰ τῶν δύο περιοχῶν.

Τὰς εἰδήσεις περὶ ἀμφοτέρων τῶν κρίσεων ἔλαβεν ὁ Παῦλος ἐν Ἐφέσῳ σχεδὸν ταυτοχρόνως, καὶ δὴ εὐθύς μετὰ τὴν αὐτόθι ἀφίξιν αὐτοῦ. Ἐπειδὴ ὁμοῦ προκύπτει ἐνταῦθα, ἐκτὸς τῶν ἄλλων γεγονότων καὶ ἐνεργειῶν τοῦ Παύλου, καὶ θέμα χρόνου συγγραφῆς τῶν ἀντιστοιχῶν ἐπιστολῶν, ἀρχόμεθα τῆς ἐξετάσεως τῶν ἐν Γαλατίᾳ γεγονότων πρῶτον, δεδομένου ὅτι ἐκεῖ ἡ κρίσις ἐσόβει ἀπὸ μακροῦ.

Καίτοι δεχόμεθα ἀνεπιφυλάκτως, ὅτι ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος περιοχὴ εἶναι ἡ περὶ τὴν Ἀγκυραν βόρειος Γαλατία⁷, ἐν τούτοις ὁ γεωγραφικὸς καθορισμὸς τῶν παραληπτῶν δὲν τυγχάνει ἀποφασιστικῆς σπουδαιότητος διὰ τὸν καθορισμὸν τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς τῆς ἐπιστολῆς, ἐκτὸς ἐὰν δεχθῆ τις βεβαίως τὴν συγγραφὴν ταύτης πρὸ τῆς Ἀποστολικῆς Συνόδου τῷ 48 μ.Χ. Οὐχ ἦττον, ἐφ' ὅσον ἐδέχθημεν προηγουμένως⁸, ὅτι ἡ ἐν Γαλ. 2,1-10 μνημονομένη ἀνάβασις τοῦ Παύλου εἰς Ἱεροσόλυμα ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν ἐν Πρ. 15 τοιαύτην, καθ' ἣν συνεκλήθη καὶ ἡ Ἀποστολικὴ Σύνοδος, ἡ πρὸς Γαλάτας ἐπιστολὴ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐγράφη πρὸ ταύτης. Τὴν περιοχὴν τῆς Γαλατίας ἐπεσεκέφη ὁ Παῦλος δὶς, ἦτοι κατὰ τὴν δευτέραν (Πρ. 16,6) καὶ τὴν τρίτην (Πρ. 18,23) ἀποστολικὰς περιοδείας αὐτοῦ, ὡς εἶδομεν. Εἶναι δὲ χαρα-

7. Ὅρα τὰ σχετικὰ ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς νοτίου καὶ βορείου Γαλατίας ἐν Μ. Α. Σι ὡ τ ο υ, Προλεγόμενα, σ. 72-83, ὡς καὶ τὴν ὑπὲρ τῆς δευτέρας θέσιν τοῦ συγγραφέως, ἣν καὶ ἡμεῖς ἀποδεχόμεθα. Ὑπὲρ τῆς βορείου Γαλατίας, ἄλλως τε, τάσσονται ἅπαντες οἱ Ἕλληνες ἔρευνηται. Ὅρα Ν. Μ. Δ α μ α λ ᾶ, Ἐρμηνεῖα εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην, τ. Α', σ. 366 ἐ. Β. Ζ ο λ ὡ τ α, Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Γαλάτας Ἐπιστολὴν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, Ἀθήνησι 1904, σ. 32 ἐ. Χ ρ υ σ. Π α π α δ ο π ο ὕ λ ο υ, Ἡ Μικρὰ Ἀσία ὡς κέντρον τῆς δράσεως τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, Ἀθήναι ἄ.χ., σ. 6. Β. Ἀ ν τ ω ν ι ᾶ δ ο υ, Ἐγχειρίδιον Εἰσαγωγῆς εἰς τὰς Ἀγίας Γραφάς, τ. Β', Ἐν Ἀθήναις 1937, σ. 79 ἐ. Β. Χ. Ἰ ω α ν ν ῖ δ ο υ, Εἰσαγωγή, σ. 259 ἐ. Π. Ν. Τ ρ ε μ π ἔ λ α, Ὑπόμνημα εἰς τὰς Ἐπιστολάς τῆς Καινῆς Διαθήκης, τ. Β. Ἀθήναι 1956², σ. 7 ἐ. Σ. Χ. Ἀ γ ο υ ρ ῖ δ ο υ, Εἰσαγωγή, σ. 247 ἐ.

8. Ὅρα Χ. Σ. Β ο ὕ λ γ α ρ η, Χρονολογία, Α', 6.

κτηριστικόν, ὅτι ἡ ἀντίστροφος πορεία τοῦ Παύλου κατὰ τὴν δευτέραν ἐπίσκεψιν αὐτοῦ, ἐπισκεφθέντος πρώτον τὴν Γαλατίαν καὶ κατόπιν τὴν Φρυγίαν, ἐκφράζει τὸ ζῶηρον ἐνδιαφέρον καὶ τὴν σπουδὴν αὐτοῦ πρὸς μίαν κατὰ τὸ δυνατὸν ταχύτεραν ἐπικοινωνίαν αὐτοῦ μετὰ τῶν Γαλατῶν, λόγῳ ἀκριβῶς τοῦ αὐτόθι σοβοῦντος κινδύνου⁹. Ἀκριβῶς δὲ τὴν δευτέραν ταύτην ἐπίσκεψιν ἐκφράζει ὁ χρονικὸς προσδιορισμὸς «τὸ πρότερον» (Γαλ. 4,13: «οἴδατε δὲ ὅτι δι' ἀσθένειαν τῆς σαρκὸς εὐηγγελισάμην ὑμῖν τὸ πρότερον») ¹⁰. Ἐφ' ὅσον δέ, διὰ τούτου ὑπονοεῖται ἡ πρώτη ἐπίσκεψις αὐτοῦ (Πρβλ. καὶ Β' Κορ. 1,15) ἔπεται, ὅτι ἡ ἐπιστολὴ ἐγράφη μετὰ τὴν ἐν Πρ. 18,23 ἐπίσκεψιν. Ἐξ ἄλλου, διὰ τῆς ἀπορίας τοῦ Παύλου ἐν Γαλ. 1,6 «θαυμάζω ὅτι οὕτως ταχέως μετατίθεσθε ἀπὸ τοῦ καλέσαντος ὑμᾶς ἐν χάριτι Χριστοῦ εἰς ἕτερον εὐαγγέλιον» καθίσταται σαφές, ὅτι τὸ μεταξὺ τῆς δευτέρας ταύτης ἐπισκέψεως καὶ τῆς συγγραφῆς τῆς ἐπιστολῆς χρονικὸν διάστημα ἦτο βραχύ. Τοῦτο ἄγει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὰς εἰδήσεις περὶ τῆς ἐν τῇ Γαλατίᾳ δράσεως τῶν Ἰουδαϊστῶν ἔλαβεν ὁ Παῦλος ὀλίγον χρόνον μετὰ τὴν ἐν Ἐφέσῳ ἐγκατάστασιν αὐτοῦ, ἦτοι κατὰ τὸ θέρος τοῦ 53 μ.Χ., ὅτε καὶ ἔγραψε τὴν παρούσαν ἐπιστολὴν πρὸς διευθέτησιν τῆς κρίσεως.

Αἱ μεταξὺ τῆς πρὸς Γαλάτας καὶ τῶν Β' πρὸς Κορινθίους καὶ Ρωμαίους ὑφιστάμεναι ὁμοιότητες¹¹, καίτοι μὴ ἀποτελοῦσαι, καθ' ἡμᾶς, στοιχεῖον πρὸς καθορισμὸν τοῦ χρόνου συγγραφῆς, ὥθησαν πολλοὺς ἐρευνητὰς νὰ ὑποστηρίξωσιν, ὅτι ἡ ἡμετέρα ἐπιστολὴ ἐγράφη μετὰ τὴν Β' πρὸς Κορινθίους καὶ πρὸ τῆς πρὸς Ρωμαίους, καὶ δὴ κατ' ἄλλους μὲν ἐκ Μακεδονίας¹², κατ' ἄλλους δὲ ἐκ Κορίνθου¹³, ἐνῶ ἕτεροι ὑπεστήριξαν, ὅτι αὕτη ἐγράφη περὶ τὸ τέλος τῆς

9. Πρβλ. Μ. Α. Σιῶτου, Προλεγόμενα, σ. 73 ἔ.

10. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 71.

11. Οὕτω π.χ. ἡ πρὸς Γαλάτας ἐπιστολὴ παρουσιάζει ὁμοιότητας καὶ μετὰ τῆς πρὸς Φιλιππησίους, ὡς πρὸς τὴν ἐνόητα τῆς πίστεως, καὶ μετὰ τῆς πρὸς Κολοσσαεῖς. Πρβλ. E. D o b s c h ü t z, Die Urchristlichen Gemeinden, Leipzig 1902, σ. 78.

12. Πρβλ. π.χ. Χρυσ. Παπαδοπούλου, Μν. ἔργ. σ. 14. J. B. Lightfoot, Galatians, σ. 36-56. T. W. Manson, «St. Paul in Ephesus. The Problem of the Epistle to the Galatians», ἐν Bulletin of the John Rylands Library 23 (1940) 59-80, 327-341. C. H. Buck, «The Date of Galatians», ἐν Journal of Biblical Literature 70 (1951) 113-122. C. E. Faw, «The Anomaly of Galatians», ἐν Biblical Research 4 (1969) 25-38. A. Viard, ἐν Dictionnaire de la Bible, Suppl. VII., 1961, 211 ἔ., J. A. T. Robinson, Redating, σ. 57. K. Lake, The Earlier Epistles of St. Paul: Their Motive and Origin, London 1914², σ. 299. W. E. Wilson, «The development of Paul's Doctrine of Dying and Rising again with Christ», ἐν The Expository Times 42 (1930-31) 562-565. F. Mussner, Der Galaterbrief, Freiburg-Basel-Wienn 1974², σ. 9 ἔ. U. Borse, Der Standort des Galaterbriefes, Köln 1972, κ.ἄ.

13. Πρβλ. E. Meyer, Ursprung und Anfänge des Christentums, Stuttgart 1962, τ. III, σ. 203. Οὗτος τοποθετεῖ τὴν συγγραφὴν τῆς ἐπιστολῆς κατὰ τὴν πρώτην ἐπίσκεψιν τοῦ Παύλου ἐν Κορίνθῳ (50-51 μ.Χ.).

ἐν Ἐφέσῳ παραμονῆς τοῦ Παύλου¹⁴. Τὰ ὑπὲρ τῶν ἀνωτέρω ἀπόψεων προσ-
αγόμενα ἐπιχειρήματα εἶναι κυρίως δύο· α') ἡ ἐν τῷ πρωτοκόλλῳ ἔκφρασις
«Παῦλος ἀπόστολος... καὶ οἱ σὺν ἐμοὶ πάντες ἀδελφοὶ» (Γαλ. 1,1-2) δηλοῖ,
ὅτι ὁ Ἀπόστολος δὲν εὕρισκετο εἰς τινὰ χριστιανικὴν κοινότητα, ὅτε ἔγραφε
τὴν ἐπιστολήν, ἀλλὰ καθ' ὁδόν, δι' ὃ καὶ δὲν παραθέτει ἀσπασμούς ἐκ μέρους
ἄλλων προσώπων ἐν τῷ ἐσχατοκόλλῳ· β') ἐνῶ οὗτος ἐκφράζει τὴν ἔντονον
αὐτοῦ ἐπιθυμίαν νὰ ἐπανίδῃ τοὺς Γαλάτας (Γαλ. 4,20), ἐν τούτοις δὲν φαί-
νεται νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἐκπληρώσῃ ταύτην· τοιαύτη ἐπίσκεψις θὰ ἦτο δυ-
νατὴ μόνον ἐὰν οὗτος εὕρισκετο εἰς Ἐφεσον, καθ' ὃν χρόνον ἔγραφεν.

Ἀμφότερα τ' ἀνωτέρω ἐπιχειρήματα οὐδόλως εἶναι πειστικά. Ὡς
πρὸς τὸ πρῶτον, εἰδικώτερον, εἶναι ἀστεῖον νὰ λέγηται ὅτι ὁ Παῦλος εὕρι-
σκετο καθ' ὁδόν καὶ ἐν ἐρημίᾳ ὅτε ἔγραφε τὴν ἐπιστολήν. Ἀσπασμοὶ ἐκ μέ-
ρους ἄλλων προσώπων ἀποσιιάζουσιν ἐπίσης καὶ ἐκ τοῦ ἐσχατοκόλλου τῆς Β'
πρὸς Κορινθίους, ἧτις ὡς θὰ ἴδωμεν ἐν συνεχείᾳ ἐγράφη ἐκ Φιλίππων, ἐνθα ὁ
ἀγωνιῶν διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἐν Κορίνθῳ κρίσεως Παῦλος μετέβη πρὸς συνάντη-
σιν τοῦ ἐκ Κορίνθου ἐπιστρέφοντος Τίτου. Ὡς πρὸς δὲ τὸ δεύτερον ἐπιχείρημα
παραγωνιῶν οἱ ἀνωτέρω ἐρευνῆται, ὅτι συγχρόνως πρὸς τὴν κρίσιν τῆς
Γαλατίας ὁ Παῦλος εἶχε ν' ἀντιμετωπίσῃ καὶ τὴν κρίσιν τῆς Κορίνθου, ἐξ
αἰτίας τῆς ὁποίας οὗτος δὲν ἠδύνατο ν' ἀπομακρυνθῆ ἐξ Ἐφέσου. Αἱ ἔριδες ἐν
τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Κορίνθου καὶ ἡ ἀνάγκη, ὅπως οὗτος εὕρισκεται εἰς συνεχῆ
ἐπικοινωνίαν μετ' αὐτῆς, ἀποτελοῦσι προσδιοριστικὰ στοιχεῖα τοῦ τε χρόνου
καὶ τοῦ τόπου τῆς συγγραφῆς τῆς πρὸς Γαλάτας. Μὴ δυνάμενος λοιπὸν ν' ἀπο-
μακρυνθῆ τῆς Ἐφέσου, οὗτος ἀπεφάσισε νὰ ἐπικοινωνήσῃ μετὰ τῶν Γαλατῶν
δι' ἐπιστολῆς, ἣν καὶ ἀπέστειλεν αὐτοῖς διὰ τινος τῶν συνεργατῶν αὐτοῦ^{14α}.

Ἐπάρχει ἐπίσης καὶ ἡ ἐν Α' Κορ. 16,1 προτροπὴ τοῦ Παύλου πρὸς
τοὺς Κορινθίους «περὶ δὲ τῆς λογιᾶς τῆς εἰς τοὺς ἁγίους, ὥσπερ διέταξα ταῖς
ἐκκλησίαις τῆς Γαλατίας, οὕτως καὶ ὑμεῖς ποιήσατε...». Ἐπειδὴ τοιαύτη
προτροπὴ ἀπουσιάζει ἐκ τῆς πρὸς Γαλάτας, τινὲς ἰσχυρίσθησαν ὅτι ἡ ἐπι-
στολὴ αὕτη ἐγράφη πολὺν χρόνον μετὰ τὴν Α' πρὸς Κορινθίους, καὶ δὴ ταυ-
τοχρόνως σχεδὸν πρὸς τὴν Β' πρὸς Κορινθίους, ἕνεκα τῶν ἐν Β' Κορ. 8-9

14. Πρβλ. E. D o b s c h ü t z, Μν. ἔργ. σ. 78. W. G. K ü m m e l, Introduction, σ. 198 (ἐν Ἐφέσῳ ἢ Μακεδονίᾳ).

14α. Ἡ ὑπὸ τοῦ Παύλου ἐκφραζομένη δυσκολία μεταβάσεως ἐκ νέου εἰς Γαλα-
τίαν, ἐθεωρήθη ὡς ἕμμεσος μαρτυρία ὑπὲρ τῆς ἐν Ἐφέσῳ φυλακίσεως αὐτοῦ καὶ τοῦ
συνυπολογισμοῦ τῆς πρὸς Γαλάτας μετὰ τῶν ἐπιστολῶν τῆς αἰχμαλωσίας. Οὕτω π.χ.
ὁ E ὕ σ έ β ι ο ς Ἐ μ έ σ η ς, Ἐρμην. Ἀποσπ. Ι. Εἰς τὴν Ὀκτάτευχον. ΒΕΠΕΣ 38, 197·
«Ἐπειδὴ ἐτύγχανε δεδεμένος καὶ κατεχόμενος, φησὶ τὸ ἠθελον ἐλθεῖν πρὸς ἡμᾶς καὶ
ἀλλάξαι τὴν φωνὴν μου» (Γαλ. 4,20). Πρβλ. Ἰ. Κ α ρ α β ι δ ο π ο ὕ λ ο υ, Ἐνδείξεις
ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τῆς αἰχμαλωσίας καὶ ἐκ τῆς παραδόσεως περὶ τῆς φυλακίσεως τοῦ
Ἀποστ. Παύλου ἐν Ἐφέσῳ, Θεσσαλονίκη 1965.

προτροπῶν τοῦ Παύλου περὶ τῆς συλλογῆς τοῦ ἐράνου ὑπὸ τῶν Κορινθίων. Οὐχ ἤττον, ἢ ἐν Α' Κορ. 16,1 μνημονευομένη πρὸς τοὺς Γαλάτας ἐντολὴ ἐδόθη μᾶλλον κατὰ τὴν δευτέραν (Πρ. 18,23) παρ' αὐτοῖς ἐπίσκεψιν τοῦ Παύλου δεδομένου ὅτι, προερχόμενος ἐξ Ἱεροσολύμων (18,22), οὗτος εἶχε προσωπικὴν ἀντίληψιν περὶ τῶν ἀναγκῶν τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις χριστιανῶν. Οὕτω δ' ἐχόντων τῶν πραγμάτων, δὲν δύναται ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Α' Κορ. 16,1 ν' ἀποφασισθῇ ποία ἐπιστολὴ προηγήθη, ἢ Α' πρὸς Κορινθίους δηλαδὴ ἢ ἢ πρὸς Γαλάτας¹⁵. Καθ' ἡμᾶς, ὡς θὰ ἴδωμεν καὶ κατωτέρω, ὁ χρόνος τῆς συγγραφῆς τῆς Α' πρὸς Κορινθίους δύναται νὰ προσδιορισθῇ ἐν συναρτήσει πρὸς τὴν ὄλην ἐξέλιξιν τῶν ἐν Κορίνθῳ γεγονότων καὶ τῶν μετ' αὐτῆς συνυφασμένων ἐνεργειῶν τοῦ Παύλου ἐξ Ἐφέσου, πρὸς διευθέτησιν τῆς κρίσεως. Ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀρκούμεθα νὰ ἐπαναλάβωμεν, ὅτι τὰς ἐκ Γαλατίας κακὰς εἰδήσεις ἔλαβεν ὁ Παῦλος ὀλίγον μετὰ τὴν εἰς Ἐφεσον ἐγκατάστασιν αὐτοῦ, ταυτοχρόνως σχεδὸν πρὸς τὰς ἐκ Κορίνθου τοιαύτας, διὸ καὶ μὴ δυνάμενος νὰ ἐπισκεφθῇ καὶ πάλιν τὴν Γαλατίαν, ἀπηύθυνε τοῖς αὐτόθι χριστιανοῖς τὴν παροῦσαν ἐπιστολὴν κατὰ τὸ τέλος τοῦ 53 μ.Χ.

Ἐρχόμεθα νῦν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν πρὸς τὴν κρίσιν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κορίνθου σχετιζομένων γεγονότων, περὶ ὧν πληροφοροῦμεθα μόνον ἐκ τῶν πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῶν, τῶν Πράξεων περιοριζομένων εἰς τὴν μνείαν τῆς ἐξ Ἐφέσου εἰς Μακεδονίαν καὶ «Ἑλλάδα» μεταβάσεως τοῦ Παύλου (Πρ. 20,1 ἐ.έ.). Τὸ ὅλον θέμα τῶν ἐρίδων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ταύτῃ περιεπλάκη ὡς ἐκ τῶν ἀλληλοσυγκρουομένων ἀπόψεων, αἱ ὁποῖαι διευτυπώθησαν ἐπ' αὐτοῦ, ἄφ' ὅτου τῷ 1831 ὁ F. C. Baur ἔθεσε τοῦτο ἐπὶ νέων βάσεων. Ἐν ἰδιαιτέρᾳ αὐτοτελεῖ μελέτῃ ἡμῶν ἐπὶ τοῦ θέματος¹⁶ διεπιστώσαμεν, ὅτι ἡ φύσις καὶ ὁ

15. Ὁρθῶς ὁ καθηγητῆς M. A. Σιὼ τ η ς, Προλεγόμενα, σ. 89, ὑποσ. 1, χαρακτηρίζει ὡς λίαν ἀπίθανον τὴν γνώμην τοῦ ἀειμνήστου καθηγητοῦ B. X. Ἰωαννίδου, Εἰσαγωγή, σ. 267, καθ' ἣν ἡ ἐντολὴ τοῦ ἐράνου διεβιβάσθη συγχρόνως μετὰ τῆς πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῆς καὶ κατὰ συνέπειαν αὕτη ἐγρᾶφη πρὸ τῆς Α' πρὸς Κορινθίους. Ἀλλὰ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον δὲν δύναται νὰ ὑποστηριχθῇ καὶ ἡ γνώμη τοῦ καθηγητοῦ M. A. Σιὼτου, ὅτι ἡ Α' πρὸς Κορινθίους ἐγρᾶφη πρὸ τῆς πρὸς Γαλάτας καὶ τῶν ἐκ τῆς Γαλατίας κακῶν εἰδήσεων, διότι ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει «ἡ περὶ τοῦ ἐράνου πληροφορία τῆς 1 Κορ. 16,1 οὐδεμίαν θὰ εἶχε θέσιν ἕνεκα τῆς ἰσχυρᾶς ἀμφιβολίας καὶ αὐτοῦ τοῦ Παύλου περὶ τοῦ ἀποτελέσματος τοῦ ἐράνου». Οὐχ ἤττον, ὡς καὶ ὁ αὐτὸς καθηγητῆς δέχεται (σελ. 84), ἢ πρὸς Γαλάτας ἐπιστολὴ ἐκφράζει τὴν βεβαιότητα τοῦ Παύλου περὶ τοῦ ἐπιτυχοῦς ταύτης ἀποτελέσματος, διὸ καὶ ἐν κατακλιεῖδι ἀπευθύνει ἀφοριστικὴν ἔκκλησιν πρὸς αὐτούς: «τοῦ λοιποῦ κόπους μοι μηδεὶς παρεχέτω» (Γαλ. 6,17). Προφανῶς, ἢ τοιαύτη βεβαιότης τοῦ Παύλου ὠφέλιτο εἰς τὴν ἐθνικὴν προέλευσιν τῶν Γαλατῶν, οἵτινες μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν τῆς ταυτότητος καὶ τῶν ἐλατηρίων τῶν Ἰουδαιστῶν ψευδαδέλφων, οὐδεμίαν διάθεσιν θὰ εἶχον νὰ καταστῶσιν ὄργανα καὶ ἀντικείμενον ἐκμεταλλεύσεως ἐκ μέρους τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ.

16. Ὅρα· Νέα Θεώρησις τῶν ἐρίδων ἐν τῇ Ἀποστολικῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Κορίνθου καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἀντιπάλων τοῦ Ἀποστόλου Παύλου (Ἀνακοίνωσις εἰς τὴν Ἀκαδημίαν

χαρακτήρ τῶν ἐρίδων τούτων συνδέονται πρὸς τὴν προέλευσιν καὶ τὴν ταυτότητα τῶν αὐτόθι ἀντιπάλων τοῦ Παύλου, ἡ δὲ ἀλληλουχία τῶν σχετικῶν γεγονότων συνυφαίνεται πρὸς τὴν ἐνότητα καὶ ἀκεραιότητα τῶν δύο πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῶν, ἃς καὶ καταδεικνύομεν ἐπὶ τῇ βάσει φιλολογικῶν, ἱστορικῶν καὶ θεολογικῶν κριτηρίων.

Προσδιοριστικὸν στοιχεῖον τῆς χρονολογήσεως τῶν γεγονότων τούτων τυγχάνει ὁ χρόνος συγγραφῆς τῆς Α' πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῆς τοῦ Παύλου. Ἡ πλειονότης τῶν συγχρόνων ἐρευνητῶν τοποθετεῖ τὸν χρόνον τοῦτον κατὰ τὸ τελευταῖον ἔτος τῆς ἐν Ἐφέσῳ διαμονῆς τοῦ Ἀποστόλου¹⁷. Τοῦτο βεβαίως εἶναι ὀρθόν, ἀλλὰ δημιουργεῖ ἀντίφασιν ὡς πρὸς τὴν ὑπὸ τῆς συγχρόνου ἐρεύνης δεχομένην χρονικὴν συνάφειαν μεταξὺ τῆς Α' πρὸς Κορινθίους καὶ τῆς πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῆς, ὡς θὰ διαπιστωθῇ εὐθὺς ἀμέσως. Οὕτω λοιπόν, τῆς συγγραφῆς τῆς Α' πρὸς Κορινθίους προηγήθησαν· α') ἡ οὕτω καλουμένη «προηγηθεῖσα» ἐπιστολὴ τοῦ Παύλου πρὸς τοὺς Κορινθίους περὶ ἡθικῶν τινων ζητημάτων (Α' Κορ. 5,9)· β') ἡ ὑπὸ ἀνθρώπων τῆς Χλόης ἐνημέρωσις αὐτοῦ περὶ τῶν ἐρίδων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ (Α' Κορ. 1,11)· γ') ἡ ἐπιστολὴ τῶν Κορινθίων πρὸς τὸν Παῦλον περὶ τινων ἀπασχολούντων τὴν Ἐκκλησίαν ζητημάτων (Α' Κορ. 7,1 ἐ.) καὶ δ') ἡ εἰς Κόρινθον ἀποστολὴ τοῦ Τιμοθέου πρὸς ἐπιτόπιον ἐξέτασιν τῆς καταστάσεως (Α' Κορ. 4,17· 16,10-11). Ἐξ ἄλλου, τὴν συγγραφὴν τῆς Α' πρὸς Κορινθίους ἠκολούθησαν· α') ἡ αἰφνιδία «ἐνδιάμεσος» βραχεῖα ἐπίσκεψις τοῦ Παύλου εἰς Κόρινθον (Β' Κορ. 2,1. 12,4. 13,1)· β') ἡ εἰς Κόρινθον ἀποστολὴ τοῦ Τίτου (Β' Κορ. 7,15)· γ') ἡ ἐξ Ἐφέσου διὰ Τρωάδα καὶ ἐν συνεχείᾳ διὰ Μακεδονίαν ἀναχώρησις τοῦ Παύλου, πρὸς συνάντησιν τοῦ Τίτου (Β' Κορ. 2,12-13. 7,5)· δ') ἡ ἐκ Μακεδονίας συγγραφὴ τῆς Β' πρὸς Κορινθίους καὶ ἡ ἀποστολὴ ταύτης διὰ τοῦ Τίτου (Β' Κορ. 8-9. 12, 16-18)· καὶ ε') ἡ μετὰ τινὰ χρόνον ἐπίσκεψις τοῦ Παύλου εἰς Κόρινθον (Β' Κορ. 12,14. 13,1).

Ἐχόντες λοιπόν ὑπ' ὄψει τὴν ἀνωτέρω ἀλληλουχίαν τῶν γεγονότων¹⁸ παρατηροῦμεν δύο τινά· α') πρὸ τῆς συγγραφῆς τῆς παρούσης Α' πρὸς Κορινθίους, ὁ Παῦλος προσεπάθησε δι' ἄλλων τρόπων νὰ διευθετήσῃ τὴν ἐν Κορίνθῳ κρίσιν· καὶ β') ἡ μὴ ἐπίτευξις τοῦ σκοποῦ τούτου διὰ τε τῆς ἀποστολῆς τοῦ Τιμοθέου καὶ τῆς Α' πρὸς Κορινθίους καὶ ὁ ὡς ἐκ τούτου ἐξαναγκασμὸς τοῦ

¹⁷ Ἀθηνῶν), Ἀθῆναι 1976. Ἡ παρούσα μελέτη ἡμῶν ἀποτελεῖ τὴν βάσιν καὶ τὴν προϋπόθεσιν τῶν ὄσων θέλουσιν ἐκτεθῆ ἐν συνεχείᾳ.

¹⁷ Ὅρα σύνοψιν τῶν σχετικῶν ἀπόψεων ὑπὸ C. S. C. Williams, ἐν Peake's Commentary on the Bible, ed. M. Black- H. H. Rowley. London 1922, σ. 954. S. M. Gilmore, «Corinthians, First Letter to them», ἐν The Interpreter's Dictionary of the Bible, New York-Nashville 1962, τ. I, 692.

¹⁸ Ὅρα X. Σ. Βούλγαρη, μν. ἔργ. σ. 40 ἐέ. καὶ ἰδίᾳ σ. 61 ἐέ., ἐνθα καὶ κριτικὴ τῶν ἀντιθέτων ἀπόψεων καὶ βιβλιογραφία.

Παύλου πρὸς αἰφνιδίαν ἐπίσκεψιν τῆς Κορίνθου καὶ ἐν συνεχείᾳ ἡ ἀποστολὴ τοῦ Τίτου, ὡς καὶ ἡ ἀναχώρησις αὐτοῦ διὰ Τρωάδα πρὸς συνάντησιν αὐτοῦ, δὲν ἀφήνουσιν ἱκανὰ χρονικὰ περιθώρια διὰ τὴν συγγραφὴν τῆς πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῆς, κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο, ἡ ὁποία οὕτω πρέπει νὰ προηγήθῃ τῆς Α' πρὸς Κορινθίους. Ὡς μοναδικὴ ἐναλλακτικὴ λύσις παρουσιάζεται ἡ ταυτόχρονος σχεδὸν συγγραφὴ ἀμφοτέρων τῶν ἐπιστολῶν, καὶ δὴ εὐθὺς μετὰ τὴν ἀποστολὴν τῶν Τιμοθέου καὶ Ἑράστου εἰς Μακεδονίαν καὶ Κόρινθον (Πρ. 19,22. Α' Κορ. 4,17. 16,10-11), ὅτε ὁ Παῦλος «ἐπέσχεν χρόνον εἰς τὴν Ἀσίαν» (Πρ. 19,22). Ἀλλ' ἡ εἰς οὕτω μεταγενέστερον χρόνον, ἀπὸ τῆς εἰς Ἐφεσον ἀφίξεως αὐτοῦ, συγγραφὴ τῆς πρὸς Γαλάτας δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ἐκφράσεως τοῦ Γαλ. 1,6 «οὕτως ταχέως». Ἐπομένως, δὲν εἶναι δυνατὸν ἡ Α' πρὸς Κορινθίους νὰ προηγήθῃ τῆς πρὸς Γαλάτας, ὡς ἐτονίσθη καὶ προηγουμένως, διὰ τὸν ἀπλοῦν λόγον, ὅτι δὲν ἀφήνονται τὰ ἀναγκαῖα χρονικὰ περιθώρια διὰ τὴν πραγμάτων ὄλων ἐκείνων τῶν γεγονότων, ἅτινα προηγήθησαν τῆς συγγραφῆς ταύτης. Ἐκ τῶν πραγμάτων λοιπὸν ἀναγκαζόμεθα νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἡ μὲν πρὸς Γαλάτας ἐγράφη κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ἐν Ἐφέσῳ δράσεως τοῦ Παύλου, ἦτοι περὶ τὸ τέλος τοῦ 53 μ.Χ.¹⁹, ἡ δὲ Α' πρὸς Κορινθίους, κατὰ τὸ τρίτον ἔτος, ἦτοι τὴν ἀνοιξιν τοῦ 56 μ.Χ. Ἄλλως τε, ἐκ τῶν Α' Κορ. 16,5-8 σαφῶς συνάγεται, ὅτι ὁ Παῦλος ἔγραφε κατὰ τὴν τελευταίαν ἐποχὴν τῆς ἀνοιξέως τῆς ἐν Ἐφέσῳ δράσεως αὐτοῦ. Ὀλίγους μῆνας ἀργότερον, ἦτοι τὸ φθινόπωρον τοῦ 56 μ.Χ., ὁ Παῦλος ἐγκατέλιπεν ὀριστικῶς τὴν Ἐφεσον, ἀναχωρήσας διὰ Τρωάδα, Μακεδονίαν καὶ «Ἑλλάδα».

Ὁ χρόνος οὗτος τῆς συγγραφῆς τῆς Α' πρὸς Κορινθίους ἐναρμονίζεται καὶ πρὸς ἕτερα περιστατικά. Πρῶτον, ἐνῶ ὁ Τιμόθεος ἐστάλη ἐξ Ἐφέσου εἰς Κόρινθον διὰ Μακεδονίας (Πρ. 19,22)²⁰, ἡ ἐπιστολὴ ἐστάλη διὰ θαλάσσης, διότι ἐν 16,10-11 ὁ Παῦλος σαφῶς ὑπαινίσσεται, ὅτι αὕτη θ' ἀφίκετο εἰς Κόρινθον πρὸ τοῦ Τιμοθέου²¹. Δεύτερον, ὁ Τιμόθεος προφανῶς ἐπέστρεψεν εἰς Ἐφεσον διὰ θαλάσσης. Τρίτον, διὰ θαλάσσης ἐπίσης πρέπει νὰ ἐπραγμα-

19. Τοῦτο δέχονται καὶ οἱ L. Cerfaux, ἐν A. Robert-A. Feuillet, *Einleitung in die Heilige Schrift*, B. Neues Testament, Freiburg 1965², σ. 367έ. D. Georgi, *Die Geschichte der Kollekte des Paulus für Jerusalem*, Hamburg-Bergstedt 1965, σ. 95. Β. Στογιάννος, *Χριστὸς καὶ Νόμος*, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 69. Τὴν προτεραιότητα τῆς πρὸς Γαλάτας, ὡς εἶδομεν, δέχεται καὶ ὁ Β. Χ. Ἰωαννίδης, *Εἰσαγωγή*, σ. 267, ἀλλ' οὗτος τοποθετεῖ τὴν συγγραφὴν τῆς Α' πρὸς Κορινθίους περὶ τὰ μέσα τῆς τριετοῦς δράσεως τοῦ Παύλου ἐν Ἐφέσῳ, ἦτοι τῷ 55 μ.Χ. Βλ. αὐτόθι, σ. 248.

20. Προφανῶς ἡ διὰ Μακεδονίας ἀποστολὴ τοῦ Τιμοθέου καὶ τοῦ Ἑράστου συνδέεται πρὸς τὴν συλλογὴν τοῦ ἐράνου ἐκ μέρους τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Μακεδονίας διὰ τοὺς χριστιανούς τῶν Ἱεροσολύμων, ὡς ἀφήνεται νὰ νοηθῇ ἐν Πρ. 19,21 έ. Οὕτως οἱ δύο συνεργάται τοῦ Παύλου θὰ διεβίβαζον τὴν σχετικὴν ἐντολὴν αὐτοῦ εἰς τὰς ἐν λόγῳ ἐκκλησίας.

21. Προφανῶς κοιμίσται τῆς ἐπιστολῆς ἦσαν οἱ Στεφανᾶς, Φορουνᾶτος καὶ Ἀχαϊκός, συνιστώμενοι ἰδιαιτέρως ἐν Α' Κορ. 16,18.

τοποίησε την αϊφνιδίαν «ένδιάμεσον», βραχείας διαρκείας, ἐπίσκεψιν αὐτοῦ εἰς Κόρινθον καὶ ὁ Παῦλος. Οὕτω τὰ ἀλλεπάλληλα ταῦτα ταξείδια διὰ θαλάσσης μεταξύ Ἐφέσου καὶ Κορίνθου προϋποθέτουσι καταλλήλους καιρικὰς συνθήκας εἰς τὸ Αἰγαῖον, οἷαι μόνον μεταξύ ἀνοιξέως καὶ φθινοπώρου δύνανται νὰ ὑπάρξωσιν²².

β'. Ἀπὸ πέρατος τῆς ἐν Ἐφέσῳ τριετοῦς δράσεως μέχρι τῆς τελευταίας ἀνόδου εἰς Ἱεροσόλυμα.

Περιέργως πως αἱ Πράξεις, οὐδέποτε μνημονεύουσαι τὸν Τίτον, ἀποσιωπῶσι καὶ τὴν ἐξ Ἐφέσου εἰς Κόρινθον ἀποστολὴν αὐτοῦ, ἐνῶ τοῦναντίον ἀναφέρουσι τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Τιμοθέου μετὰ τοῦ Ἐράστου²³ (Πρ. 19,22). Ἀσφαλῶς ὅμως ἡ ἀναχώρησις τοῦ Τίτου πρέπει νὰ ἔλαβε χώραν πρὸ ἢ κατὰ τὴν ἑναρξιν τῶν ταραχῶν ἐκ μέρους τῶν ἀργυροκόπων, δεδομένου ὅτι «μετὰ τὸ παύσασθαι τὸν θόρυβον» ἀνεχώρησε καὶ ὁ Παῦλος (Πρ. 20,1 ἐ. Πρβλ. Β' Κορ. 1,8-11)²⁴. Καθ' ἃ ἀναφέρει, ἐν Β' Κορ. 2,12-13, ὁ Παῦλος εἶχε συμφωνήσει νὰ συναντηθῇ μετὰ τοῦ Τίτου εἰς Τρωάδα, ἔνθα θὰ παρέμενεν ἐπὶ τι διάστημα κηρύσσων τὸ Εὐαγγέλιον. Ἀλλ' ἡ καθυστέρησις τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ Τίτου ἐκ Κορίνθου καὶ ἡ ἀγωνία τοῦ Παύλου διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς αὐτόθι καταστάσεως («οὐκ ἔσχηκα ἄνεσιν τῷ πνεύματί μου...»), ἠνάγ-

22. Διὰ θαλάσσης, προφανῶς, μετέβη καὶ ὁ Τίτος εἰς Κόρινθον καὶ μόνον ἡ ἐπιστροφή αὐτοῦ συνεφωνήθη νὰ λάβῃ χώραν διὰ Μακεδονίας (Β' Κορ. 2,12-13. 7,5 ἐέ.).

23. Προφανῶς ὁ Ἐραστος οὗτος εἶναι ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν ἐν Ρωμ. 16,23 μνημονευόμενον «οἰκονόμον τῆς πόλεως» (τῆς Κορίνθου). «Ὅτε δὲ ὁ Παῦλος ἔγραφε τὴν Β' πρὸς Τιμόθεον, οὗτος «ἔμεινεν ἐν Κορίνθῳ» (Β' Τιμ. 4,20). Πρβλ. T. Zahn, *Apostelgeschichte*, II. σ. 688. C. S. C. Williams, *A Commentary on the Acts of the Apostles*, London 1957, σ. 222 ἐ. X. Σ. Βούλγαρη, μν. ἔργ. σ. 37. Μεταξὺ τῶν διαφορῶν ὑποθέσεων, πρὸς δικαιολόγησιν τῆς μὴ μνείας τοῦ Τίτου ὑπὸ τῶν Πράξεων, εἶναι καὶ ἡ θεωροῦσα αὐτὸν ὡς ἀδελφὸν τοῦ Λουκᾶ. Ὅρα π.χ. W. M. Ramsay, *St. Paul the Traveller*, σ. 390. Τοῦ αὐτοῦ, *Luke the Physician and other Studies*, London 1908, σ. 17 ἐ. A. Souter, «A Suggested Relationship between Titus and Luke», ἐν *Expository Times* 18 (1906-7) 285. Τοῦ αὐτοῦ, «The Relationship between Titus and Luke», αὐτόθι, σ. 335 ἐ. Οὐχ ἤττον, πιστεύοντες ὅτι ὁ ἐν Β' Κορ. 8,18 ἐ. ἢ 8, 22 ἐ. «ἀδελφός», ὁ ὑπὸ τοῦ Παύλου πεμφθεὶς ἐκ Φιλιππων εἰς Κόρινθον μετὰ τοῦ Τίτου, ἵνα βοηθήσῃ εἰς τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ἐράνου, εἶναι ὁ Λουκᾶς, ἀποκλειόμεν τὴν ἀνωτέρω ὑπόθεσιν, διότι θὰ ἦτο ἀδιανόητος ἡ ἀποστολὴ δύο φυσικῶν ἀδελφῶν εἰς Κόρινθον πρὸς συλλογὴν χρημάτων, καθ' ἣν στιγμὴν ὁ εἰς, ὁ Τίτος, εἶχεν ἤδη κατηγορηθῆ ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων τοῦ Παύλου ὡς ἐκμεταλλευθεὶς οἰκονομικῶς τοὺς Κορινθίους (Β' Κορ. 12,17-18). Ὅρα σχετικῶς X. Σ. Βούλγαρη, ἐνθ' ἀνωτέρω, σ. 56 ἐέ.

24. Συνοδευόμενος, ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ ὑπὸ τοῦ ἐκ Κορίνθου ἀνακάμψαντος Τιμοθέου, ὃν βλέπομεν μετ' αὐτοῦ ἐν Μακεδονίᾳ (πρβλ. Β' Κορ. 1,1) καὶ Κορίνθῳ (Πρ. 20, 4. Ρωμ. 16,21).

κασαν αὐτὸν νὰ προωθηθῆ εἰς Μακεδονίαν, πρὸς συντομωτέραν συνάντησιν αὐτοῦ²⁵.

Κρίνοντας ἐξ ὅσων ἀναφέρει ὁ Παῦλος ἐν Β' Κορ. 7,5-9,15, ἡ συνάντησις ὑπῆρξεν εὐχάριστος, τοῦ Τίτου κομίσαντος καλὰς εἰδήσεις ἐκ Κορίνθου, ὅποτε ὁ Παῦλος γράφει τὴν παροῦσαν Β' πρὸς Κορινθίους ἐπιστολὴν καὶ ἀποστέλλει ταύτην ὁμοίως διὰ τοῦ Τίτου καὶ δύο ἐτέρων συνεργατῶν αὐτοῦ, ἵνα βοηθήσωσι τὸν Τίτον εἰς τὴν συλλογὴν τῆς λογείας. Ποία ἦτο ἡ συγκεκριμένη πόλις, ἐν ἣ οἱ δύο ἀπόστολοι συνητηθήσαν καὶ ἐξ ἧς ὁ Παῦλος ἔγραψε τὴν Β' πρὸς Κορινθίους, δὲν ἀναφέρεται μὲν, ἀλλὰ δὲν εἶναι δύσκολον νὰ διαπιστωθῆ. Ἡδη εἰς τὸ τέλος πολλῶν χειρογράφων προστίθεται, ὅτι ἡ ἐπιστολὴ ἐγράφη ἀπὸ Φιλίππων²⁶. Φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ Παῦλος ἐπεδείκνυεν ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον διὰ τοὺς Φιλίππους, προφανῶς λόγῳ τῆς αὐτόθι ἐγκαταστάσεως τοῦ Λουκᾶ, παρουσιαζομένου ὡς συντονιστοῦ τῆς ὅλης ἱεραποστολικῆς δραστηριότητος τοῦ Παύλου²⁷.

Ἰγολογίζοντες λοιπὸν, ὅτι ὁ Παῦλος μετέβη εἰς Τρωάδα λήγοντος τοῦ θέρους τοῦ 56 μ.Χ. καὶ ὅτι παρέμεινεν αὐτόθι ἐργαζόμενος ἱεραποστολικῶς καὶ ἀναμένων τὸν Τίτον ἐπὶ τινὰς ἐβδομάδας, θὰ πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι οὗτος μετέβη εἰς Φιλίππους, ἔνθα συνητηθῆ μετὰ τοῦ Τίτου καὶ συνέγραψε τὴν παροῦσαν Β' πρὸς Κορινθίους, κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ αὐτοῦ ἔτους, 56 μ.Χ.²⁸. Ὅπως δὲ ἴσως, τὸ μεταξὺ τῆς συγγραφῆς ἀμφοτέρων τῶν πρὸς

25. Τὸ γεγονός, ὅτι ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ Τίτου ὁ Παῦλος προωθήθη ἐκ Τρωάδος εἰς Μακεδονίαν, δηλοῖ, ὅτι ἡ διὰ Μακεδονίας ἐπάνοδος τοῦ Τίτου εἶχε συμφωνηθῆ πρὸ τῆς ἐξ Ἐφέσου ἀναχωρήσεως αὐτοῦ. Ἐπομένως ἡ ἀποψις τῶν W. L. Knox, St. Paul and the Church of the Gentiles, Cambridge 1939, σ. 144. F. F. Bruce, New Testament History, σ. 333. J. A. T. Robinson, Redating σ. 49 ἐ., ὅτι ὁ Παῦλος παρέμεινεν εἰς Τρωάδα ἐφ' ὅσον χρόνον ὑπῆρχεν ἐλπίς, ὅτι ὁ Τίτος θὰ ἤρχετο ἐκ Κορίνθου διὰ θαλάσσης, εἶναι ἄτοπος.

26. Οὕτω π.χ. παρὰ τῶ Κ, πολλοῖς μικρογραμμάτοις, Ἑρακλειανῆ καὶ Κοπτικῆ μεταφράσει, προστίθεται ἐν τέλει «πρὸς Κορινθίους δευτέρα ἐγρᾶφη ἀπὸ Φιλίππων τῆς Μακεδονίας διὰ Τίτου καὶ Λουκᾶ». Ὅλιγοὶ μικρογράμματοι προσθέτουσι μετὰ τὸ ὄνομα τοῦ Τίτου τὸ ὄνομα τοῦ Βαρνάβα, ἐνῶ ὁ L παραλείπει «τῆς Μακεδονίας» καὶ ἡ Πεσσινῶ τοῦ «Λουκᾶ».

27. Ὅρα σχετικῶς M. A. Σιώτου, «Luke the Evangelist as St. Paul's Colaborator», ἐν Neues Testament und Geschichte (O. Cullmann zum 70. Geburtstag), hrsg. H. Baltensweiler—Bo Reicke, Zürich/Tübingen 1972. Τοῦ αὐτοῦ, Αἰσχέσεις τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ πρὸς τὴν πόλιν τῶν Φιλίππων — Εἰσαγγήσις εἰς τὴν «Πρώτην Συνάντησιν τῶν Φιλίππων», Καβάλα 1980.

28. Ὡς γνωστόν, ἡ ὑπὸ τῆς πλειονότητος τῶν δυτικῶν ἐρευνητῶν ἀμφισβήτησις τῆς ἐνότητος καὶ ἀκεραιότητος τῆς Β' πρὸς Κορινθίους (οὗτοι δηλ. δέχονται, ὅτι ἡ παροῦσα ἐπιστολὴ ἀπαρτίζεται ἐκ τεσσάρων τουλάχιστον ἐπὶ μέρους ἐπιστολῶν), ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν διατύπωσιν ποικίλων ἀπόψεων ὡς πρὸς τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς ἐκάστου ἐκ τῶν ἀπαρτιζόντων ταύτην τμήματος. Ἐπ' αὐτοῦ ὄρα σχετικῶς Χ. Σ. Βούλαρη, Νέα Θεώρησις, σ. 40-66.

Κορινθίους ἐπιστολῶν διάστημα δὲν πρέπει νὰ ὑπερβαίῃ τοὺς ὀκτὼ μῆνας²⁹. Τὸ διάστημα τοῦτο ἀρκεῖ ἀνέτως διὰ τὴν πραγματοποίησιν ὄλων ἐκείνων τῶν γεγονότων, ἅτινα εἶδομεν ἀνωτέρω ὡς λαβόντα χώραν μεταξὺ τῆς συγγραφῆς τῆς Α' καὶ τῆς Β' πρὸς Κορινθίους.

Ἐπὶ πόσον χρόνον παρέμεινεν ὁ Παῦλος ἐν Μακεδονίᾳ, μετὰ τὴν ἐπιστροφήν τοῦ Τίτου καὶ τῶν δύο ἀδελφῶν (Β' Κορ. 8-9) εἰς Κόρινθον, δὲν γνωρίζομεν. Αἱ Πράξεις ἀναφέρουσιν, ὅτι μετὰ τινὰ περιοδείαν εἰς τὰ «μέρη ἐκεῖνα», οὗτος ἦλθεν εἰς τὴν «Ἑλλάδα», τ.έ. τὴν Ἀχαΐαν (Πρ. 20,2)³⁰, ἔθθα παρέμεινεν ἐπὶ τρίμηνον, ἀναχωρήσας ἐν συνεχείᾳ δι' Ἱεροσόλυμα καὶ πάλιν διὰ Μακεδονίας, λόγῳ ἀποκαλυφθείσης συνωμοσίας κατ' αὐτοῦ ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, καθ' ὃν χρόνον οὗτος ἐπρόκειτο νὰ ἐπιβιβασθῆ πλοίου διὰ Συρίαν. Κατὰ τὴν ἀνάβασιν ταύτην εἰς Ἱεροσόλυμα, ὁ Παῦλος ἠγεῖτο τῶν ἀντιπροσωπειῶν τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Μακεδονίας καὶ Ἀχαΐας, κομιζουσῶν τὸ προῖον τοῦ ἐράνου διὰ τοὺς χριστιανούς τῶν Ἱεροσολύμων (Πρ. 20,3-4. Πρβλ. Ρωμ. 15,25 ἔ. Β' Κορ. 9. Α' Κορ. 16,1-4). Πάντως, τὰς παραμονὰς τοῦ Πάσχα τοῦ 57 μ.Χ., ὅπερ συνέπεσε τὴν 8ην τοῦ ἡμετέρου Ἀπριλίου, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, οὗτοι πάντες εὐρίσκοντο εἰς Φιλίππους (Πρ. 20,5-6), τοῦθ' ὅπερ ὑπεμφαίνει, ὅτι οὗτοι πρέπει ν' ἀνεχώρησαν ἐκ Κορίνθου περὶ τὴν 20ὴν Μαρτίου. Ἐκ τούτων δὲ ἀγόμεθα εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι, ἐφ' ὅσον ὁ Παῦλος παρέμεινεν ἐν Κορίνθῳ ἐπὶ τρίμηνον, πρέπει νὰ εἶχεν ἀφιχθῆ αὐτόθι ἀρχομένου τοῦ 57 μ.Χ.

Κατὰ τὸ τρίμηνον τοῦτο ὁ Παῦλος ἔγραψε τὴν πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολήν, καὶ δὴ ἐκ τῆς οἰκίας τοῦ φιλοξενουῦντος αὐτὸν Γαίου (Ρωμ. 16,23), ὃν ὁ ἴδιος εἶχε βαπτίσει κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ ἐπίσκεψιν εἰς Κόρινθον (Α' Κορ. 1,24). Ἦδη, κατὰ τὰς Πράξεις, εὐρισκόμενος ἐν Ἐφέσῳ, «ἔθετο ὁ Παῦλος ἐν τῷ πνεύματι διελθὼν τὴν Μακεδονίαν καὶ Ἀχαΐαν πορευέσθαι εἰς Ἱεροσόλυμα, εἰπὼν ὅτι Μετὰ τὸ γενέσθαι με ἐκεῖ δεῖ με καὶ Ρώμην ἰδεῖν» (Πρ. 19,21). Ἐντεῦθεν, πρὸς προπαρασκευὴν τοῦ ἐδάφους διὰ τὴν ἐπικειμένην ἐπίσκεψιν αὐτοῦ εἰς Ρώμην καὶ ἐκεῖθεν εἰς Ἰσπανίαν (Ρωμ. 15,22-29. 1,10) ἀποστέλλει τὴν παροῦσαν ἐπιστολήν, καθ' ὃν χρόνον ἡτοιμάζετο νὰ ἀναχωρήσῃ δι' Ἱεροσόλυμα μετὰ τῶν ἀντιπροσωπειῶν τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Μακεδονίας καὶ Ἀχαΐας (Ρωμ. 15,25-27). Ἀνεξαρτήτως τῶν ἀντιρρήσεων ὡς πρὸς τὴν ἐνότητα καὶ ἀκεραιότητα τῆς ἐπιστολῆς καὶ κυρίως ὡς πρὸς τὴν

29. Τὴν ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ἔτους συγγραφὴν ἀμφοτέρων τῶν ἐπιστολῶν δέχεται παρ' ἡμῶν καὶ ὁ Ν. Μ. Δ α μ α λ ἄ ς, Εἰσαγωγή, σ. 384, θεωρῶν ὅμως ὡς τοιοῦτο τὸ 57 μ.Χ.

30. Κατὰ τὸν Α. H a r n a c k, Die Apostelgeschichte, Leipzig 1908, σ. 94, ἡ ταύτις τῆς Ἀχαΐας πρὸς τὴν Ἑλλάδα εἶναι χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῶν συγγραφέων τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. Κατὰ τὸν T. Z a h n, Apostelgeschichte II, σ. 700, ὅμως, διὰ τῆς Ἑλλάδος νοεῖται τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ εὐρύτερα περιοχὴ νοτιῶς τῆς Θεσσαλίας. Ἀναμφιβόλως ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τῆς Ἀχαΐας καὶ εἰδικώτερον τῆς Κορίνθου (πρβλ. Β' Κορ. 12,14, 13,1).

θέσιν τοῦ 16ου κεφαλαίου ἐν αὐτῇ³¹, ὅπερ οὐδόλως ἐπιδραῖ ἐπὶ τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς αὐτῆς, εἶναι σαφές ὅτι αὕτη ἐγράφη ἐκ Κορίνθου κατὰ Μάρτιον τοῦ 57 μ.Χ.³², ἦτοι πέντε ἔως ἕξ μῆνας μετὰ τὴν Β' πρὸς Κορινθίους ἢ ἐν ἔτος περίπου μετὰ τὴν Α' πρὸς Κορινθίους.

Ἐν τῇ πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῇ (15,19) ὁ Παῦλος παρέχει καὶ τὴν σημαντικωτάτην πληροφορίαν περὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ κηρύξεως τοῦ Εὐαγγελίου καὶ ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ Ἰλλυρικοῦ («ὥστε με ἀπὸ Ἱερουσαλήμ καὶ κύκλῳ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ πεπληρωκέναι τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ»), ἦτις προεκάλεσε ποικίλας ἀντιδράσεις ἐκ μέρους τῶν ἐρευνητῶν³³. Ἐν πρώτοις, κατὰ τὴν ἐν λόγῳ ἐποχὴν, διὰ τῆς Ἰλλυρίας νοεῖται οὐ μόνον ἡ ρωμαϊκὴ ἐπαρχία ΒΔ τῆς Μακεδονίας ἐπὶ τῆς ἀκτῆς τῆς Ἀδριατικῆς θαλάσσης ἀλλ' ἡ ἀπὸ τοῦ μυχοῦ αὐτῆς μέχρι τῶν Ἀκροκεραυνίων ὀρέων, ἡ καὶ ἄλλως καλουμένη Δαλματία (Β' Τιμ. 4,10) περιοχῇ, κατοικουμένη ἀπὸ Ἰλλυριοῦς³⁴. Ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ Δυρραχίου, ἡ Ἐγνατία ὁδός, κατὰ τὸν Στράβωνα, διήρχετο ἀπὸ ἐν τμήμα τῆς Ἰλλυρίας πρὶν ἢ εἰσέλθῃ εἰς Μακεδονίαν³⁵. Ἐνταῦθα τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἐρευνητῶν ἐστράφη κυρίως περὶ τὴν ἀκριβῆ ἔννοιαν τῆς ἐκφράσεως «καὶ κύκλῳ». Ἐκ τούτων, οἱ πλεῖστοι ἐδέχθησαν, ὅτι διὰ ταύτης νοεῖται ἡ περὶ τὰ Ἱεροσόλυμα περιοχῇ, ἕτεροι δέ, ὅτι νοεῖται ἡ Συρία³⁶, ἐνῶ διευτυπώθη καὶ ἡ ἄποψις, ὅτι τὰ ὑπὸ τοῦ Παύλου λεγόμενα ἐνταῦθα ἀποτελοῦσιν ἀπήχησιν τῆς ἐν Πρ. 1,8 ἐντολῆς τοῦ Χριστοῦ πρὸς τοὺς ἀποστόλους, ὅπως κηρύξωσι τὸ Εὐαγγέλιον «ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς» ὡς ἐκ τούτου, ταῦτα δὲν προσδιορίζουσι τὰ γεωγραφικὰ πλαίσια τῆς ἄχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἱεραποστολικῆς δράσεως αὐτοῦ³⁷. Περιπτὸν νὰ λεχθῇ, ὅτι ἡ τελευταία αὕτη ἄποψις εἶναι τελείως ἀνεδαφικὴ, διότι κατὰ τὴν ἐν λόγῳ ἐποχὴν «τὸ ἔσχατον τῆς γῆς» δὲν συνέπιπτε πρὸς τὸ Ἰλλυρικόν, ἀφοῦ ἐκεῖθεν αὐτοῦ ἐξετείνοντο ἕτεραι ἐπαρχίαι τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, ἀλλὰ πρὸς τὰς Ἡρακλείους Στήλας ἐν «Σπανίᾳ»,

31. Ὅρα σχετικῶς Β. Χ. Ἰωαννίδου, Εἰσαγωγή, σ. 236 ἐέ., τὴν ἄποψιν τοῦ ὁποίου ἀσπαζόμεθα καὶ ἡμεῖς.

32. Ἀντιθέτως, ὁ J. R. Richards, «Romans and I Corinthians: Their Chronological Relationship and Comparative Dates», ἐν *New Testament Studies* 13 (1966-67) 14-30, τονίζει ὅτι αὕτη ἐγράφη κατὰ τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς τῆς Α' πρὸς Κορινθίους.

33. Παραδόξως, οὐδεὶς τῶν παρ' ἡμῖν ἀσχοληθέντων περὶ τὴν χρονολογίαν τοῦ βίου τοῦ Παύλου ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ἠσχολήθη περὶ τὴν πληροφορίαν ταύτην.

34. Ὅρα Ἀππιανοῦ, *Illyrica*, I, 7. Ἰωσήπου, Ἰουδ. Πόλ. II, 16,4.

35. Ὅρα Γεωγραφικῶν Ζ, 7, 4. Πρβλ. Ν. G. L. Hammond, «The western Part on the Via Egnatia», ἐν *Journal of Roman Studies* 64 (1974) 185-194.

36. Ὅρα W. S. Anderson, *A Critical and Exegetical Commentary on the Epistle to the Romans*, Edinburgh 1962⁵, σ. 407 ἐ.

37. A. S. Geysler, «Un essai d'explication de Rom. XV, 19», ἐν *New Testament Studies* 6 (1959-60) 156-159.

ένθα και ὁ Παῦλος ἐπεθύμει νὰ μεταβῆ διὰ νὰ κηρύξῃ (Ρωμ. 15,24·28). Ἐν-
τεῦθεν, ἡ ὀρθότερα ἐρμηνεία εἶναι ἡ ὑπὸ τῶν πατέρων δοθεῖσα, καθ' ἣν ἐν-
ταῦθα νοεῖται τὸ Ἰλλυρικὸν ὡς περιοχὴ, εἰς ἣν μετέβη ὁ Παῦλος³⁸.

Εἰς ποῖον ὅμως χρόνον μετέβη ὁ Παῦλος εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην;
'Αναμφιβόλως, πρὸ τῆς τελευταίας ἐπισκέψεως αὐτοῦ εἰς Κόρινθον, ὅθεν
ἔγραψε τὴν πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολήν. Ἐν τούτοις, εὐρεῖα συζήτησις προεκλή-
θη καὶ ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου, τῶν ἐρευνητῶν διχασθέντων. Οὕτως, ἄλλοι ἢ
ἀπέρριψαν τὴν δυνατότητα πραγματοποίησεως τῆς ἐπισκέψεως ταύτης εἰς Ἰλ-
λυρικὸν ἢ εἰς τὴν ὑπ' αὐτῶν συνταχθεῖσαν χρονολογίαν τοῦ βίου τοῦ Παύλου
δὲν συμπεριέλαβον ταύτην³⁹. Ἐτεροὶ πάλιν ἀνέβαλον κατὰ ἓν ἔτος τὴν ἐκ
Μακεδονίας κάθοδον τοῦ Ἀποστόλου εἰς Κόρινθον, ἀποδόντες τοῦτο εἰς τὴν
ἐπίσκεψιν αὐτοῦ εἰς τὸ Ἰλλυρικόν⁴⁰, ἐνῶ ἕτεροὶ παρενέβαλον ἐνταῦθα μακρό-
τερον χρονικὸν διάστημα τονίσαντες, ὅτι κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ἔλαβον χώραν
αἱ ἐν τῷ Ἰλλυρικῷ καὶ τῇ Κρήτῃ περιοδεῖαι τοῦ Παύλου, περὶ ὧν ὁ λόγος
ἐν ταῖς Ποιμαντικαῖς ἐπιστολαῖς⁴¹.

38. Ὅρα καὶ Μκ. 6,6. Χ ρ υ σ σ τ ὀ μ ο υ, Ἐρμ. εἰς Ρωμ. 'Ομ. ΚΘ', β' PG. 60, 656· «Ἀρίθμει τοῖνον καὶ πόλεις καὶ χώρας, καὶ ἔθνη καὶ δῆμους, μὴ τοὺς ὑπὸ Ρωμαίους μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς ὑπὸ βαρβάρους. Μὴ γάρ μοι τὴν διὰ τῆς Φοινίκης καὶ Συρίας καὶ τῆς Κιλικίων καὶ Καππαδοκῶν ἑλθῆς ὁδόν, ἀλλὰ καὶ τὰ ὀπίσθεν ἅπαντα λογίζου, τὴν Σαρακηνῶν καὶ Περσῶν καὶ Ἀρμενίων καὶ τὴν τῶν ἄλλων βαρβάρων. Διὰ γὰρ τοῦτο εἶπε, Καὶ κύκλω, ἵνα μὴ τὴν κατευθὺ λεωφόρον ἑλθῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν καὶ τὴν κατὰ τὸν νότον Ἀσίαν περιδράμῃς τῇ διανοίᾳ». Πρβλ. καὶ Θεοδωρήτου, Ἐρμην. τῆς πρὸς Ρωμαίους Ἐπιστολῆς, P. G. 82, 213. Οἰκουμένιου, Ἐρμ. εἰς Ρωμ., K. PG. 118, 621. Θεοφύλακτου, Ἐξήγησις πρὸς Ρωμ. Ἐπιστ. PG. 124, 544.

39. Οὔτω π.χ. D. Georgi, Die Geschichte der Kollekte, σ. 91 ἐέ. W. M. Ramsay, «Pauline Chronology», ἐν The Expositor 5 (1897) 201-241. Τοῦ αὐτοῦ, «A second Fixed Point in Pauline Chronology», Αὐτόθι 6 (1900) 88-105. Τοῦ αὐτοῦ, Pauline and other Studies in Early Christian History, London 1906. Τοῦ αὐτοῦ, St. Paul the Traveller and Roman Citizen, London 1920. J. J. Gunther, Paul: Messenger and Exile. A Study in the Chronology of his Life and Letters, Valley Forge 1972. S. Dockx, «Chronologie de la Vie de Saint Paul depuis sa Conversion jusqu'à son séjour à Rome», ἐν Novum Testamentum 13 (1971) 261-304. Τοῦ αὐτοῦ, Chronologie néotestamentaire et vie de l' Eglise primitive. Recherches exégétiques, Gembloux 1977. Τοῦ αὐτοῦ, «Chronologie Paulinienne de l' année de la Grande Collecte», ἐν Revue Biblique 81 (1973) 183-195, κ.ἄ. Παρὰ τοῖς ἡμετέροις, ὡς προελέχθη, ἡ μετέβασις εἰς τὸ Ἰλλυρικὸν ἀγνοεῖται.

40. Οὔτω π.χ. οἱ G. Ogg, Chronology σ. 115 ἐέ. F. F. Bruce, Paul-Apostle of the free Spirit, Exeter 1977, σ. 104. Τοῦ αὐτοῦ, New Testament History, σ. 335. R. Jewett, A Chronology of Paul's Life, σ. 104, κ.ἄ.

41. Ἰδὲ π.χ. B. W. Bacon, The Story of St. Paul, Boston 1904, σ. 198, 221ἐ, 375ἐέ. J. V. Bartlett, «The Historic Setting of the Pastoral Epistles», ἐν The Expositor 8/5 (1913) 327. R. Falconer, The Pastoral Epistles, Oxford 1937, σ. 19-28. G. S. Duncan, St. Paul's Ephesian Ministry, Lonson 1929, σ. 217 ἐέ.

Ἐν τούτοις, ἡ ἀπόρριψις τῆς ἐπισκέψεως εἰς Ἰλλυρικὸν τυγχάνει ἀπαράδεκτος, ὡς ἀντιβαίνουσα πρὸς τὴν σαφῆ δῆλωσιν τοῦ Παύλου ἐν Ρωμ. 15,19. Ἄλλὰ καὶ ἡ παρεμβολὴ μακροῦ χρόνου μεταξὺ τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ εἰς Μακεδονίαν καὶ Κόρινθον δὲν γίνεται δεκτὴ, διότι ἀνατρέπει τὴν ὅλην ἐξέλιξιν τῶν μετὰ τῆς ἀνόδου εἰς Ἱεροσόλυμα καὶ τῆς αὐτόθι συλλήψεως αὐτοῦ συνδεδεμένων γεγονότων, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. Καθ' ἡμᾶς, ἡ μετάβασις τοῦ Παύλου εἰς τὸ Ἰλλυρικὸν ἔλαβε πράγματι χώραν κατὰ τὸ διάστημα μεταξὺ τῆς συγγραφῆς τῆς Β' πρὸς Κορινθίους εἰς Φιλίππους, κατὰ Σεπτέμβριον-Ἐκτώβριον τοῦ 56 μ.Χ. καὶ τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ εἰς Κόρινθον, κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 57 μ.Χ., ἥτοι αὕτη διήρκεσε τρεῖς ἕως τέσσαρας μῆνας⁴². Τὸ σύντομον τοῦ διαστήματος δικαιολογεῖ ἕως καὶ τὴν ἔλλειψιν οἰωνδήποτε πληροφοριῶν, περὶ ἐκτενοῦς ἱεραποστολικῆς δράσεως τοῦ Ἀποστόλου ἐν τῇ περιοχῇ. Πιθανώτατα, οὗτος ἐπεσκέφθη μόνον τὸ Δυρράχιον, ἔνθα κατέληγεν ἡ Ἑγνατία ὁδὸς καὶ τὴν Νικόπολιν⁴³. Ἐκκινήσας δ' ἐκ Φιλίππων, ἦτο φυσικὸν νὰ ἐπισκεφθῇ καὶ τὰς ἐκκλησίας τῆς Θεσσαλονικῆς καὶ Βεροίας, καθ' ὁδὸν (Πρ. 20,2).

Ἀνωτέρω ἐδέχθημεν, ὅτι ὁ Παῦλος καὶ οἱ συνοδεύοντες αὐτὸν ἀντιπρόσωποι τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Μακεδονίας καὶ Ἀχαΐας ἀνεχώρησαν ἐκ Κορίνθου περὶ τὸ μέσον Μαρτίου 57 μ.Χ., ἀφιχθέντες εἰς Φιλίππους τὰς παραμονὰς τοῦ Πάσχα (8η Ἀπριλίου). Ἐνταῦθα παρέμειναν διὰ τὸν ἑορτασμὸν τῶν ἄζύμων ὁ Παῦλος μετὰ τῶν συνεργατῶν αὐτοῦ⁴⁴, ἐνῶ οἱ λοιποὶ προωθήθησαν εἰς Τρωάδα (Πρ. 20,5). Μετὰ τὰς ἡμέρας τῶν ἄζύμων, ἀνεχώρησαν ἐκ Φιλίππων ὁ Παῦλος μετὰ τῆς συνοδείας αὐτοῦ καὶ μετὰ πενθήμερον συνηντήθησαν μετὰ τῶν λοιπῶν εἰς Τρωάδα, ἔνθα παρέμειναν ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας (στ. 6). Κατὰ τὸ ἑσπέρας τῆς τελευταίας ἡμέρας τῆς ἐνταῦθα παραμονῆς αὐτῶν, ἦτις ἦτο Κυριακὴ («μία τῶν σαββάτων»), ὁ Παῦλος «μέλλων ἐξιέναι τῇ ἐπαύριον», ἐτέλεσε τὸ Μυστήριον τῆς Θ. Εὐχαριστίας (στ. 7).

Τοῦ ἀύτοῦ, «Chronological Table to illustrate Paul's Ministry in Asia», ἐν New Testament Studies 5 (1958-59) 43 ἐέ., κ.λπ.

42. Κατὰ τὸ βραχὺ τοῦτο διάστημα τοποθετοῦσι τὴν ἐπίσκεψιν ταύτην, σχεδὸν ἄνευ σχολίων καὶ οἱ E. B a r n i k o l, Die drei Jerusalem Reisen des Paulus, Kiel 1929. A. S u h l, Paulus und seine Briefe. Ein Beitrag zur paulinischen Chronologie, Gütersloh 1975, σ. 341 ἐέ. J. A. T. R o b i n s o n, Redating, σ. 42, 51 κ.λπ.

43. Δὲν ἀποκλείεται μάλιστα ὁ Παῦλος ν' ἀφίχθῃ εἰς Κόρινθον διὰ πλοῦ ἐκ Νικοπόλεως, ἥτις ἦτο ἐπίσης μία τῶν ἐπιφανεστέρων ρωμαϊκῶν ἀποικιῶν.

44. εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι ἀπὸ τοῦ Πρ. 20,5 ἐ. ἡ διήγησις τίθεται καὶ πάλιν εἰς α' πληθυντικὸν πρόσωπον («ἡμεῖς ἐδάφια»), τοῦθ' ὅπερ δηλοῖ ὅτι ὁ Λουκᾶς εὗρισκετο μετὰ τοῦ Παύλου ἐν Κορίνθῳ καὶ τὸ πιθανώτερον ἦτο ὁ μετὰ τοῦ Τίτου σταλεῖς πρὸς διεξαγωγὴν τοῦ ἐράνου ἀδελφός (Β' Κορ. 8,22). Πρβλ. ἀνωτέρω ὑπόσημ. 23. — Κατὰ τὸν W. M i c h a e l i s, Einleitung in das Neue Testament, Berne 1954², σ. 165, κατὰ τὴν ἐνταῦθα παραμονὴν αὐτοῦ, ὁ Παῦλος ἔγραψεν ἐπιστολὴν τινα πρὸς τοὺς Ἐφεσίους, εἰς ἣν ἀνήκει ἡ περικοπὴ Ρωμ. 16,3-23.

Ἡ ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ χρῆσις διαφόρων χρονικῶν προσδιορισμῶν ἐνταῦθα, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς πολλοὺς ἐρευνητὰς νὰ προσπαθήσωσι νὰ ἐξακριβώσωσι τὸ ἔτος τῆς ἐκ Φιλίππων καὶ Τρωάδος ἀναχωρήσεως τοῦ Παύλου. Οὕτω τὴν ἐκ Φιλίππων ἀναχώρησιν αὐτοῦ, οἱ W. M. Ramsay⁴⁵ καὶ D. Plooiij⁴⁶ καθώρισαν τὴν Παρασκευὴν 15ην Ἀπριλίου 57 μ.Χ. Κατ' αὐτούς, ἐφ' ὅσον ὁ Παῦλος ἀνεχώρησεν ἐκ Τρωάδος Δευτέραν τινά, μετὰ ἑπταήμερον παραμονὴν αὐτόθι, πρέπει νὰ εἶχεν ἔλθει εἰς τὴν πόλιν τὴν Τρίτην τῆς προηγουμένης ἑβδομάδος. Ἐφ' ὅσον δὲ τὸ ταξείδιον ἀπὸ Φιλίππων εἰς Τρωάδα διήρκεσεν ἐπὶ πενθήμερον, οὗτος θὰ πρέπει νὰ εἶχεν ἀναχωρήσει ἐκ Φιλίππων τὴν Παρασκευὴν τῆς προηγουμένης ἑβδομάδος. Κατ' ἀστρονομικοὺς ὑπολογισμοὺς, ἡ πρώτη ἡμέρα μετὰ τὸ πέρασ τῆς ἑορτῆς τῶν ἀζύμων ἦτο Παρασκευὴ μόνον κατὰ τὰ ἔτη 54 καὶ 57. Ἐπειδὴ δὲ τὸ πρῶτον ἔτος ἀποκλείεται, ἀπομένει τὸ δευτέρον ὡς συγκεκριμένον ἔτος ἐν προκειμένῳ. Οὐχ ἦττον, ὡς ὀρθῶς ἀναγνωρίζεται καὶ ὑφ' ἐτέρων⁴⁷, αἱ ἡμερομηνίαι εἰς τὴν διήγησιν τῶν Πράξεων δὲν εἶναι σαφεῖς καὶ συγκεκριμέναι, δύναται δέ τις, προβαλὼν εἰς διάφορον ὑπολογισμόν, νὰ καταλήξῃ εἰς διάφορον χρονολογίαν⁴⁸. Διότι, ναὶ μὲν ὁ Λουκᾶς λέγει «μετὰ τὰς ἡμέρας τῶν ἀζύμων» (στ. 6), ἀλλὰ δὲν τυγχάνει σαφὲς ἂν ἡ ἀναχώρησις ἔλαβε χώραν τὴν πρώτην ἡμέραν μετὰ τὴν λῆξιν τοῦ ἑπταήμερου τῶν ἀζύμων ἢ τὰς ἐπομένας. Ἐπίσης, δὲν δύναται τις νὰ εἶναι βέβαιος κατὰ πόσον εἰς τὸ πενθήμερον ἀπὸ Φιλίππων μέχρι Τρωάδος συγκαταλέγεται καὶ ἡ ἡμέρα τῆς ἀναχωρήσεως ἢ οὐ. Ἡ προσθαφαίρεσις ἔστω καὶ μιᾶς ἡμέρας ἐν προκειμένῳ ἔχει μεγάλην σπουδαιότητα διὰ τὸν ἀκριβῆ καθορισμὸν τοῦ Πάσχα καὶ κατὰ συνέπειαν καὶ τοῦ ἔτους, συμφώνως πρὸς τοὺς ἀστρονομικοὺς ὑπο-

45. Ὅρα «A fixed Date in the Life of St. Paul», ἐν The Expositor 5/3 (1896) 336-345.

46. De Chronologie van het Leven van Paulus, Leiden 1918, σ. 83-85. Πρβλ. H. H. Goldstine, New and Full Moons 1001 B.C. to A.D. 1651, Philadelphia 1973, σ. 86-89.

47. Π.χ. E. Haenchen, Acts, σ. 582. G. Ogg, Chronology, σ. 140-145. J. Morgenstern, «The Reckoning of the Day in the Gospels and in Acts», ἐν Crozer Quarterly 26 (1949) 232-240, κ.κ.

48. Ὡς π.χ. ὁ O. Gerhard, «In welchem Jahre wurde der Apostel Paulus in Jerusalem gefangen gesetzt», ἐν Neue kirchliche Zeitschrift 33 (1922) 89-114, ἔδραζόμενος ἐπὶ τῶν ὑπολογισμῶν τοῦ T. Zahn, Die Apostelgeschichte, σ. 704 ἐέ., κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ Παῦλος ἀνεχώρησεν ἐκ Φιλίππων τὴν 28ην Μαρτίου τοῦ 58 μ.Χ., ἡμέραν Τρίτην. Πρβλ. καὶ W. J. Conybeare-J. S. Howson, The Life and Epistles of St. Paul, London 1892 (58 μ.Χ.). D. Georgi, Die Geschichte der Kollekte, (56 μ.Χ.) J. Cambier, ἐν A. Robert-A. Feuille, Einleitung (58 μ.Χ.). E. Meyer, Ursprung und Anfänge des Christentums, Berlin 1923², III, σ. 169έ. (59 μ.Χ.). A. Suhl, Paulus, σ. 341έ (55 μ.Χ.) J. Finigan, Handbook of Biblical Chronology, Princeton 1964, σ. 322 (55 μ.Χ.). κ.κ.

λογισμούς⁴⁹. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, τὴν κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 57 μ.Χ. ἀναχώρησιν τοῦ Παύλου ἐκ Φιλίππων διὰ Τρωάδα καὶ οὕτω καθ' ἐξῆς, ἡμεῖς δεχόμεθα ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἄχρι τοῦδε ὑπολογισμοῦ τῶν γεγονότων καὶ τῆς χρονολογίας αὐτῶν⁵⁰.

Ἀπὸ τοῦδε καὶ εἰς τὸ ἐξῆς, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον παρουσιάζει ἐνδιαφέρον ἐν προκειμένῳ, ἐκ τῆς διηγήσεως τῶν Πράξεων, εἶναι ἡ ἐν Πρ. 20,16 πληροφορία τοῦ Λουκᾶ, καθ' ἣν «κεκρίκει ὁ Παῦλος παραπλεῦσαι τὴν Ἐφεσον, ὅπως μὴ γένηται αὐτῷ χρονοτριβῆσαι ἐν τῇ Ἀσίᾳ, ἔσπευδεν γὰρ εἰ δυνατὸν εἶη αὐτῷ, τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς γενέσθαι εἰς Ἱεροσόλυμα». Ἡ ἑορτὴ τῆς Πεντηκοστῆς τοῦ 57 μ.Χ. συνέπιπτε τὴν 29ην Μαΐου. Ὡς δ' ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τῆς σχετικῆς διηγήσεως τῶν Πράξεων (20,7-24,16), οὐδεὶς λόγος συντρέχει εἰς τὴν ἀμφισβήτησιν τῆς ἐκπληρώσεως τῆς ἐπιθυμίας ταύτης τοῦ Παύλου. Οὕτω λοιπὸν δεχόμεθα, ὅτι ὁ Ἀπόστολος ἀνέβη διὰ τελευταίαν φορὰν εἰς Ἱεροσόλυμα κατὰ Μάιον τοῦ 57 μ.Χ., ληξάσης καὶ τῆς τρίτης ἀποστολικῆς αὐτοῦ περιουδίας.

49. Παραθέτομεν ἐνταῦθα τὸ πασχάλιον τῶν ἐτῶν 52-60 μ.Χ., «συμφώνως πρὸς τοὺς ὑπολογισμοὺς τῶν D. P l o o i j, Chronologie, σ. 85 καὶ H. H. Goldstine, New and Full Moons, σ. 88-89:

Ἔτος	Πάσχα	Ἡμέρα	Ἔτος	Πάσχα	Ἡμέρα
52	Ἀπριλίου 4	Τρίτη	57	Ἀπριλίου 8	Παρασκευῇ
53	Ἀπριλίου 23	Τετάρτη	58	Μαρτίου 28	Τρίτη
54	Ἀπριλίου 12	Παρασκευῇ	59	Μαρτίου 18	Σάββατον
55	Ἀπριλίου 1	Τρίτη	60	Ἀπριλίου 5	Σάββατον
56	Ἀπριλίου 19	Τετάρτη			

50. Τὸ ἔτος τοῦτο δέχονται μεταξὺ ἄλλων καὶ οἱ H. L e c l e r c q, «Paul, Saint», ἐν Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de Liturgie 13, 2568-2699. E. F a s c h e r, «Paulus, Apostel», ἐν Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Suppl. 8 (1956) 431-466, κ.κ. Ἐκ δὲ τῶν ἡμετέρων, οἱ Β. Χ. Ἰωαννίδης, Εἰσαγωγή, σ. 224 καὶ Σ. Χ. Ἀγορίδης, Εἰσαγωγή, σ. 222. Τούναντιον, οἱ Ν. Μ. Δαμαλάς, Ἑρμηνεία, τ. Α', σ. 350, καὶ Β. Ἀντωνιάδης, Ἐγχειρίδιον Εἰσαγωγῆς, τ. Β', σ. 60, δέχονται τὸ ἔτος 58 μ.Χ.